

ROGER DUNKLE

GLADIÁTOŘI
KRUTÁ PODÍVANÁ
VE STAROVĚKÉM
ŘÍMĚ

ROGER DUNKLE

GLADIÁTOŘI

KRUTÁ PODÍVANÁ
VE STAROVĚKÉM ŘÍMĚ

VYŠEHRAĐ

Přilbu použitou na obálce
zapůjčili šermíři
Merlet

www.merlet.cz

© Pearson Education Limited 2008
This translation of GLADIATORS VIOLENCE
AND SPECTACLE IN ANCIENT ROME 01
Edition is published by arrangement
with Pearson Education Limited
Translation © Kateřina Novotná, 2011

ISBN 978-80-7429-031-2

OBSAH

Předmluva	11	
Poděkování vydavatele	14	
1. KULTURNÍ SOUVISLOSTI		
A PŮVOD GLADIÁTORSKÝCH ZÁPASŮ	15	
Počátky gladiátorských zápasů.	23	
Gladiátorský zápas jako součást pohřebních her.	24	
Řecké pohřební hry	25	
Gladiátorský zápas jako sport	27	
Obliba gladiátorských her.	28	
2. ZÍSKÁVÁNÍ GLADIÁTORŮ A JEJICH VÝCVIK		41
Dobrovolní gladiátoři (<i>auctorati</i>).	45	
Gladiátorská škola (<i>ludus</i>).	48	
Výcvik gladiátorů	49	
<i>Ludus</i> jako místo pro život	51	
Císařští gladiátoři.	59	
Léčebná péče	62	
Povaha císařských gladiátorů.	63	
Císařský <i>ludus</i>	64	
Vysoká cena gladiátorů	67	
3. PRŮBĚH GLADIÁTORSKÝCH HER.		73
Úvodní kola	73	
Oznámení	73	
Očekávání <i>munu</i>	78	
Cena libera	80	
<i>Munus</i> : události předcházející gladiátorským zápasům	81	
Pompa / 81 Venatio / 83 Polední představení (<i>meridianum spectaculum</i>) / 94		
Odpolední zápasy / 98 <i>Bohové arény</i> / 98 Předehra / 99 Soupis disciplín / 99		

Gladiátoři	101
Gladiátorské typy / 101 Eques / 103 Provocator / 104 Thraex / 104	
Hoplomachus / 106 Murmillo / 106 Retiarius („sítář“) / 110 Secutor / 115	
Veles / 115 Méně známé gladiátorské typy / 116 Essedarius / 116	
Laquearius / 116 Andabates / 116 Paegniarius / 117 Sagittarius / 118	
Scissor, hastarius, dimachaerus a pontarius / 119 Cruppellarius, <i>provinční gladiátor</i> / 120	
Gladiátorky	120
Jména gladiátorů	125
Slavní hráči arény	127
Hlavní bod programu: odpoledne s gladiátory	129
Atmosféra / 127 Gladiátorský zápas / 128 Naděje na přežití a délka života / 137 Odměna gladiátorům / 140	
Rozličné radosti <i>munu</i>	143
Chování davu.	145
4. STRUČNÉ DĚJINY GLADIÁTORSKÝCH HER.	151
Republika	151
<i>Munus</i> a politika pozdní republiky	156
Gladiátoři a politické násilí.	161
Plánování pohřebního <i>munu</i>	163
<i>Munus</i> jako úplatek	164
Caesarův poslední <i>munus</i>	166
Přechod od republiky k císařství	169
Císařský <i>munus</i>	175
<i>Munus</i> a jeho nové funkce / 176 Pozoruhodná císařská <i>munera</i> / 179	
Nero (57 n. l.) / 179 Titus (80 n. l.) / 181 Domitianus (89 n. l.) / 181	
Traianus (106 n. l.) / 182 Commodus (192 n. l.) / 182 Paragladiátorské programy / 184 Inscenované pozemní bitvy / 184 Naumachia / 185	
Konec gladiátorských zápasů.	193
5. STRUČNÉ DĚJINY ŠTVANIC V ARÉNĚ	198
<i>Venatio</i> v období republiky	198
Cvičená zvířata / 204 Damnatio ad bestias / 205 Dramatizace trestu <i>ad bestias</i> / 215 <i>Venatio</i> a politika / 219 Některá pozoruhodná císařská venationes / 222 Neronovo <i>venatio</i> (57 n. l.) / 222 Titus (80 n. l.) / 223	
Commodus (192 n. l.) / 225	
<i>Venatio</i> v pozdním starověku.	227

6. ŘÍMSKÝ AMFITEÁTR A KOLOSEUM	230
Amfiteátr	230
Koloseum / 237 Zasedací pořádek / 242 Přidělování sedadel / 251 Vchody a východy / 252 Plachta / 255 Hypogeum / 257	
Koloseum od pozdního starověku do současnosti.	260
7. GLADIÁTOŘI VE FILMU	267
<i>Ve znamení kříže (The Sign of the Cross, rež. DeMille, 1932)</i>	268
<i>Poslední dny Pompejí</i> (<i>The Last Days of Pompeii, rež. Schoedsack, 1935</i>)	271
<i>Demetrius a gladiátoři</i> (<i>Demetrius and the Gladiators, rež. Daves, 1954</i>)	272
<i>Spartakus (Spartacus, rež. Kubrick, 1960)</i>	274
<i>Barabbas (rež. Fleischer, 1962)</i>	276
<i>Gladiátor (Gladiator, rež. Scott, 2000)</i>	277
Poznámky	283
Bibliografie	339
Rejstřík	347

PŘEDMLUVA

Gladiátoři jako téma seriózního bádání? Vyloučeno. Takhle jsem to viděl před deseti lety. Připravil jsem přednášku o gladiátorech, která podle mého názoru mohla zajímat široký okruh studentů naší katedry a všech, kdo k ní mají vztah.¹ Osobně jsem se však domníval, že gladiátoři mohou posloužit jako obecně vítaná a vzrušující výzva, ale nebyl jsem ochoten zabývat se tématem hlouběji. Byl to názor upřímný, ale i ukvapený. V době, kdy jsem připravoval přednášku, jsem zároveň vedl seminář o starověkých sportech, zaměřený na Řecko, a jen občas jsem na skok odbočil do Říma. Ze zkušenosti z přednášek jsem věděl, že řecká atletika je důležitým vodítkem k pochopení řecké kultury, stejně neodmyslitelným jako politika a filosofie, další tradiční disciplíny. Atletika nestála na okraji řecké kultury, nacházela se prakticky v jejím středu. Mohlo totéž platit i pro gladiátorské zápasy v římské kultuře? Při postupném odkrývání honosné slupky gladiátorství jsem zjistil, že odpověď zní ano. Začínalo mi být jasné, že gladiátorské zápasy nebyly pro Římany pouhým exotickým zpestřením programu, ale podívanou, která neodmyslitelně patřila k jejich kultuře, vyzdvihovala důležité římské hodnoty a byla přímo symbolem ryzího římanství.

V myslí se mi začínala rodit představa knihy užitečné především pro studenty a náhodné čtenáře, a příležitostně i pro badatele.

Když mě Nakladatelství Pearson požádalo, abych předložil koncept knihy, rozhodl jsem se pojmout ji tak, aby nutila čtenáře vnímat fenomén gladiátorských zápasů způsobem, jakým ho vnímali Římané: s jeho organizací, profesionalitou, soupeřivostí, politickým rozměrem, slavnostní atmosférou a pochopitelně s jeho krvavým násilím. V tomto smyslu je pro nás obtížné posuzovat Římany spravedlivě, protože jejich nefalšovaný požitek z násilí v aréně, bez sebemenší známky pocitu viny, se přičítá moderním etickým hodnotám. Dnes máme snahu odsuzovat veškeré formy násilí, nicméně tento postoj, který starověké civilizace tak zcela beze zbytku nesdílely, hraničí s pokryteckou, naší společnosti vlastní posedlostí po násilí v produktech

moderní zábavní kultury. Tento přístup samozřejmě neznamena, že obhajují gladiátorské souboje jakožto zábavu, je pouze snahou uvést věci na pravou míru. Na druhou stranu, ať už se zábava v aréně dnešnímu vkusu jakkoli přičítá, nelze Římany zavrhnout jako naprosté sadisty. V pramenech nacházíme pozoruhodné paradoxy. Nepopiratelná krutost bezcitného gladiátorského „řemesla“ může být vyvážena humánním rozměrem života a smrti, jenž je patrný v gladiátorských školách. Rovněž zajímavá je symbióza římského pohrdání nízkým společenským postavením gladiátorů a obdivu k odvaze, kterou tito bojovníci předváděli v aréně. S podobným protikladem se můžeme setkat při fiktivních štvanicích zvířat, úzce spjatých s gladiátorskými souboji, při nichž dav mohl zvrátit dění v aréně a okamžitě přejít od rozkoše z vraždění divé zvěře k obdivování inteligence a dovednosti cvičených zvířat. Musíme však být připraveni přijmout o Římanech (a nás samotných rovněž) i nepříjemné pravdy. Jak jednou zdůraznil profesor Heinrich von Staden, badatelé nemohou přehlížet aspekty starověkých kultur, které pohoršují myšlení a citění dnešního člověka. Musejí být poctivě vyhodnoceny a sděleny zainteresovaným čtenářům společně se slávou těchto civilizací.

Dalším záměrem knihy je ubrat na váze (ne však ignorovat) teoretickým přístupům k tématu, u odborníků tak oblíbeným. V knize se budu zabývat a budu hodnotit různé existující teorie o gladiátorských zápasech, ale k diskusi žádnou novou teorií nepřispěji. Mou snahou bude umístit gladiátorské zápasy do jejich kulturního rámce a zároveň posoudit vývoj a úpadek gladiátorských zápasů z historického hlediska. Poslední dvě kapitoly budou věnovány tématu, které v knihách zaměřených na gladiátory obvykle chybí anebo je zmíněno jen letmo. Šestá kapitola se zabývá místy, kde se konala gladiátorská představení, a tím, co znamenalo být divákem v místech jejich konání. Sedmá kapitola se zabývá gladiátory ve filmu a je pro knihu důležitá, protože filmy jsou pravděpodobně nejvýznamnějším zdrojem vědomostí dnešních diváků o gladiátorech. Upozorním čtenáře na klady i nedostatky, kterých se filmoví tvůrci při vykreslení gladiátorů ve filmech v minulých osmi desetiletích dopustili.

Aby moje kniha byla srozumitelná i pro neoborníky, budu vysvětlovat jednotlivé aspekty římské kultury, které průměrný čtenář patrně nezná, ale odborníkům jsou důvěrně známé, tak jak se budou objevovat v textu. Překládat budu také cizí slova a názvy důležitých odborných prací v cizích jazycích. Zkratky časopisů a jména starověkých autorů a jejich díla jsem převzal z Oxfordského klasického slovníku (*Oxford Classical Dictionary*), z Liddellova a Scottova Řecko-anglického slovníku (*A Greek-English Lexicon*, vydání z r. 1961) a z *L'Année philologique* (Filologická ročenka).² Tam, kde obec-

ně vžitě zkratky neexistují, uvádím plný název díla, a v několika případech používám vlastní, snadno pochopitelnou zkratku, například *RG* pro Augustova *Res gestae* (Činy). Dvě často užívané zkratky vztahující se k nálezům jsou *CIL* (*Corpus Inscriptionum Latinarum*/Sbírka římských nálezů) a *ILS* (*Inscriptiones Latinae Selectae*/Vybrané římské nápisy). *AE* znamená *L'Année épigraphique* (Epigrafická ročenka). Starověké a sekundární prameny jsem přeložil sám s výjimkou překladů, jejichž pramen uvádím v poznámkách na konci textu. Jsou-li u římských občanů uvedena tři oficiální jména (*tria nomina*), potom první (*praenomen*) je podle římského zvyku zkráceno podle následujícího vzoru: Ap. = Appius; Aul. = Aulus; C. = Gaius; D. = Decimus; Cn. = Gnaeus; L. = Lucius; M'. = Manius; N. = Marcus; P. = Numerius; M. = Publius; Q. = Quintus; Ser. = Servius; Sex. = Sextus; Ti. = Tiberius.

Rád bych vyjádřil svůj dík Nakladatelství Pearson za to, že mě vybídlo, abych mu předložil koncept knihy, a za neocenitelnou pomoc, kterou mi poskytli, bych chtěl zejména poděkovat zaměstnancům vydavatele a nezávislých editorů (v abecedním pořádku): Mary-Clare Connellanové, Nataše Dupontové, Ruth Freestone-Kingové, Casey Meinovi, Helen Parryové, Mari Shullawové a Debbi Weatherleyové. Zmínit rovněž musím oddělení meziknihovní výpůjční služby Brooklynské univerzitní knihovny (Brooklyn College Library), bez jehož pomoci by tato kniha nevznikla. A nebyl bych poctivý, kdybych závěrem nevyjádřil svou vděčnost odborníkům, kteří mě předešli a tak úžasně o tomto tématu psali. Můj dluh vůči nim je v knize zřejmý od začátku až do konce.

Knihu věnuji své ženě, doktorce Ruth Passwegové. Vlídne tolerovala manžela, který byl sice doma, ale přesto nepřítomen, po celé tři roky téměř denně uzavřený ve své pracovně. A ačkoli to bylo nad rámec jejích běžných denních povinností a já ji o to nežádal, neúnavně pročítala a opravovala různé verze rukopisu, sestavila rejstřík a poskytla mi neocenitelnou službu tím, že odhalila četná opakování a rozpory v textu.

1. KULTURNÍ SOUVISLOSTI A PŮVOD GLADIÁTORSKÝCH ZÁPASŮ

Den předtím, než měla být předhozena divé zvěři, protože odmítla přinést oběť za blaho císařů, se mladé křesťance jménem Vibie Perpetua zdál sen, který byl – tak jak to ve snech bývá – směsicí skutečnosti, fantazie a špetky nesmyslů.¹ Ve snu přivedou Perpetuu do amfiteátru, ale šelmy proti ní nestojí. Perpetua hledí do tváře hrůzu nahánějícího egyptského protivníka v ještě nerozhodnutém zápase, a když z ní pomocníci strhnou oděv, změní se v muže.

Egyptán se válí v prachu a Perpetuu masírují olejem, což je obojí typické pro přípravu buď na zápas, nebo na *pancratium*, souboj beze zbraně, který je spojením boxu a zápasu. Poté přichází obrovitý muž vyšší než zeď amfiteátru, oblečený v tunice se dvěma svislými pruhy, který nese hůl a zelenou větev, na níž jsou zlatá jablka. Podle šatu a hole je to rozhodčí gladiátorských zápasů.² Větev zřejmě zastupuje palmovou větev, jednu ze symbolických cen předávaných vítězům řeckých atletických soutěží, ale i vítězným gladiátorům. Když rozhodčí vysvětlí pravidla zápasu a řekne, že vítěz musí protivníka probodnout mečem, máme očekávat, že začíná gladiátorský zápas. Nicméně okamžitě po zahájení souboje se ze vzájemných úderů pěstí a chodidel, doplněných zápasnickými chvaty, ukáže, že je to *pancratium*. Perpetua Egyptána porazí a triumfálně opouští arénu „branou živých“ (*Porta Sanivivaria*), kterou odcházejí vítězní gladiátoři. S typickou lehkostí toho, kdo sní, Perpetua spletla dohromady *pancratium* a gladiátorský zápas.³ Pro Perpetuu je sen, v němž přemůže Egyptána, proroctvím jejího vítězství nad ďáblem (kterého Egyptán ztělesňuje), jehož dosáhne příštího dne jako mučednice, když ji spolu s jejími přáteli předhodí v aréně divokým zvířatům.⁴ Zlatá jablka na větvi symbolizují nesmrtelnost a napovídají o věčném životě v nebi, kterého se Perpetui cestou jejího mučednictví dostane.⁵

To, že se Perpetua podvědomě ztotožňuje s pankratistou a gladiátorem, je zvláštní. Křesťanství se ve skutečnosti stavělo velice nepřátelsky vůči všem

formám pohanské zábavy, především vůči gladiátorskému zápasu, nicméně Perpetua si přesto ve vysvětlujících poznámkách ke svému snu vychutnává své vítězství pankratisty a gladiátora.⁶ Přes oficiální odmítání ze strany křesťanů byli atleti i gladiátoři obdivováni těmi křesťany, kteří toužili po mučednické koruně.⁷ Ztělesnění mužské síly a moci bylo zřejmě lákavým vzorem, zejména pro ženy – mučednice, kterým dokonce jejich mužští křesťanští druzi možná připadali bezmocní tváří v tvář strašlivým duševním a fyzickým zkouškám mučednictví. Okružní list křesťanů z Vienne a Lyonu v Galii jejich souvěrcům na Blízkém východě líčí Blandininu slavnou mučednickou smrt v Lyonu (r. 177 n. l.) slovníkem atletiky, přičemž Krista představuje jako její atletický vzor:

*...drobná, bezmocná a tak bezvýznamná jako ona [Blandina], byla vzorem svým bratřím [v Kristu], neboť vsadila na Krista, toho silného a neporazitelného atleta, a přemohla Protivníka [dábel] v nesčetných zápasech a tato bitva jí vynesla korunu nesmrtelnosti.*⁸

Jak zdůrazňuje Brent Shaw, atlet a gladiátor, oba účinkující v aréně, vlévali sílu svou nezlomnou vůlí a disciplinovaností.⁹ Křesťanství rychle akceptovalo atleta jako postavu hodnou napodobování, ovšem ve spirituálním významu. Představa atleta je například zřetelně patrná v radách, které budoucím mučedníkům dává Tertullianus, křesťanský apologeta ze 2. století n. l. Ten představuje Boha a Ducha svatého jako autority odpovědné za atlety, jejichž náročný výcvik je zdrojem inspirace pro křesťany připravující se na mučednickou smrt. Stejně jako atleti musí si i mučedníci tvrdým tréninkem vypěstovat morální sílu, aby dosáhli vítězství. Vězení, v němž mučedníci čekají na svá muka v aréně, popisuje jako *palaestru* („sportovní hřiště“).¹⁰ A ještě bližší mučedníkům byla zkušenost gladiátora stojícího tváří v tvář skutečné hrozbě smrti pokaždé, když vkročil do arény. Přísaaha dobrovolných gladiátorů vyzdvihovala strašlivé tělesné utrpení, které budou muset snášet během výcviku a v aréně: pálení, spoutávání, bití a smrt mečem, jež byly všechny vyhrazeny především mučedníkům.¹¹ Není proto nic divného na tom, že obecně rozšířená představa gladiátora jako hrdinské postavy velké morální a fyzické síly, dobrovolně snášející rány a dokonce smrt ve strašlivém souboji o vítězství, si našla cestu do Perpetuina snu. Ten sen jí zřejmě přinesl velkou úlevu, protože ji povzbudil, takže svou popravu v aréně příštího dne už nevnímala jako akt pokořující porážky, jak doufali její vězňatelé, ale jako triumfální vítězství. Mučednickým koncem svého života vykročí ve šlépějích slavných gladiátorů. Tak jako se gladiátor dokázal povznést a postavit smrti chrabřím chováním v bitvě, ona dosáhne téhož svou mučednickou

smrtí. V mukách posledního dne svého života na zemi Perpetua opravdu pozoruhodně prokázala dvě důležité vlastnosti gladiátorů. Když ji a její druhy vedli z vězení do amfiteátru, neohroženě upírala zrak do nepřátelského davu lemujícího cestu.¹² Pevný pohled gladiátorů budil úctu, protože svědčil o nezlomné vůli zvítězit. V gladiátorské škole císaře Caliguly byli dva gladiátoři, kteří nemrkli okem bez ohledu na to, co je čekalo, a byli proto nepřemožitelnými soupeři.¹³ Perpetuina smrt odpovídala i gladiátorské tradici. Zatímco dav protestoval proti příkazu, aby Perpetua a její přátelé zemřeli bez účasti diváků ve *spoliariu*, ona a její společníci by mnohem raději prokázali sílu své víry v aréně.¹⁴ Víme, že smrt ve *spoliariu* byla pro gladiátory potupou: Seneca vysvětluje, že pravý gladiátor raději zemřel uprostřed arény než ve *spoliariu*.¹⁵ A ještě výrazněji gladiátora připomínalo Perpetuino chování tváří v tvář smrti v aréně. Protože zvířata dokázala zabít pouze dva z jejích křesťanských společníků, dostal gladiátor začátečník za úkol popravít Perpetuu a dva další příslušníky její skupinky mečem. Popravy probíhaly hladce, dokud nedošlo na Perpetuu, která přišla na řadu poslední. Mladý gladiátor byl pravděpodobně nervózní z toho, že ji má zabít, protože první rána zasáhla kost a Perpetua musela vést jeho chvějící se (*errantem*) meč ke svému hrdlu. Tato situace připomínala scénu, kterou popisuje Seneca Mladší, při níž prohrávající gladiátor, který od začátku bojoval nejistě, sám sebe vykoupil tím, že klidně přijal smrt, jak předepisovala pravidla pořadatele her. Nabídl své hrdlo soupeři a vedl jeho chvějící se (*errantem*) meč k jeho cíli.¹⁶

Odkaz gladiátorů ležel po celá staletí v zapomnutí, když se gladiátorské zápasy v pozdním starověku vytratily, a svého vzkříšení se dočkal až při archeologických vykopávkách v Pompejích na začátku 18. století. Odkrytí amfiteátru, gladiátorské školy (se skladištěm gladiátorské výstroje a výzbroje) a četných nápisů je výmluvným svědectvím toho, jak důležitou úlohu gladiátoři v životě města měli. K popularitě gladiátorů přispěly i oblíbené romány jako *Poslední den Pompejí* (*The Last Days of Pompeii*, 1834) Edwarda Bulwer-Lyttona a rovněž slavný obraz *Pollice Verso* (1872) Jean-Léona Gérôma (obrázek č. 24 této knihy), inspirovaný gladiátorským brněním objeveným v Pompejích, které umělec viděl při své návštěvě muzea v Neapoli. Tento obraz byl (a stále je) nesmírně populární a velice ovlivnil vykreslení gladiátorů ve filmu, který, jak se ukazuje, je velice účinným prostředkem vytváření veřejného povědomí a zájmu o gladiátory.¹⁷ V posledních dvou desetiletích devatenáctého století se všechno římské stalo velkou módou, a v lidovějším stylu zejména dění v aréně. P. T. Barnum a bratři Kiralfyové, kteří stáli v počátcích „showbyznysu“, z této módy těžili a předváděli na jevištích v Americe a Anglii různé aspekty římského života se

zvláštním důrazem na představení v aréně (předváděná bez újmy na zdraví), aby uspokojili, tak jako starověcí pořadatelé gladiátorské podívané, „chuť“ svého publika po „krvi v aréně“. Imre Kiralfyho představení *Nero aneb Zkáza Říma* (*Nero or Destruction of Rome*, 1888) nabízelo ukázky gladiátorských zápasů spolu s mučednickou smrtí křesťanů tváří v tvář šelmám a jiné výjevy zobrazující úpadek Říma.¹⁸

Na akademické půdě se badatelé s nadšením pustili do pátrání po tom, kdo byli gladiátoři historicky. Z Německa přišla badatelsky pečlivě zpracovaná výpověď o gladiátorech a gladiátorských zápasech ve druhém svazku čtyřsvazkového díla Ludwiga Friedländera *Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms in der Zeit von August bis zum Ausgand der Antonine* (*Ukázky z historie římských zvyků v období od Augusta do konce vlády Antoninů*, 1862–1871). Mimořádně důležitý je příspěvek francouzských odborníků. Stěžejní článek Georgese Lafaye ke gladiátorům v Darembergovu a Sagliovu *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines* (*Slovník řecké a římské antiky*, 1896) stál v začátcích tradice, která vyvrcholila dvěma úctyhodnými svazky: *Les gladiateurs dans l'Orient grec* (*Gladiátoři na řeckém východě*, 1940) Louise Roberta a *La gladiature en occident des origines à la mort de Domitien* (*Fenomén gladiátora na západě od jeho počátků do Domitianovy smrti*, 1981) Georgese Villeho. Záplava knih o gladiátorech v angličtině, francouzštině a němčině v posledních čtyřiceti letech hmatatelně potvrzuje trvalý zájem odborníků o toto téma.

Slovo „gladiátor“ má i dnes silný obsah; vedle svého doslovného významu se používá i v přeneseném smyslu pro sportovce a dokonce i pro provozovatele profesí nikoli sportovních, kdy označuje prudkou, nebojácnou povahu a ochotu obětovat pro úspěch všechno. Dnes bychom už našli jen málo těch, mladých i starších, kdo by nedokázali vysvětlit, kdo byl gladiátor, a zařadit ho do širšího historického rámce. Za svou oblibu gladiátor patrně vděčí především své exotické povaze s kořeny ve starověké kultuře, naší kultuře svým způsobem cizí, nacházející zábavu ve sportu, který v sobě nesl skutečné riziko smrti. Žádná civilizovaná země by dnes gladiátorské zápasy určitě nepřipustila. Reálný šermířský duel pro pobavení je v rozporu s etickými principy většiny moderních náboženství a z čistě humánního hlediska je nepřijatelný. Navíc zákony většiny moderních států zakazují krvavé sporty s účastí zvířat jako například býčí zápasy, psí souboje nebo kohoutí zápasy. Nabízí se tedy otázka: Jak to, že tak krutý a krvavý sport, jakým byl gladiátorský zápas, získal takovou oblibu u starověkých Římanů, kteří se zasloužili o civilizaci západního světa? Odpověď na tuto otázku odhalí, nakolik se my, moderní lidé, podobáme našim kulturním předkům a nakolik se od nich lišíme.

Nejprve musíme pochopit úlohu gladiátorského zápasu ve starověké římské kultuře. Dopis, který napsal Plinius Mladší (začátek 2. století n. l.) svému příteli Maximovi, nabízí zajímavý pohled na postavení gladiátorského zápasu v římské společnosti:

Bylo dobře, že jsi slíbil gladiátorskou podívanou [gladiatorium munus] našim veronským spoluobčanům, kteří tě už dlouho mají rádi, vyhledávají tě a velebí. Z tohoto města pocházela i tvá nejdražší a oddaná manželka, jejíž památka si zasloužila buď nějakou budovu či podívanou, ale především tuto [gladiátorský zápas], která je pro pohřeb nanejvýš vhodná. Gladiátorskou podívanou si navíc žádalo tolik veronských občanů, že odmítnout by bylo nejen nezdvorné, ba přímo hrubé. Tato podívaná byla srchovaným důkazem tvé nesmírné velkorysosti, v níž se projevila tvá velkodušnost. Kéž by afričtí panterři, které jsi v hojném počtu nakoupil, byli dorazili v určený den, ale i když je zdrželo počasí, uznání si stejně zasloužíš, protože nenesíš vinu na tom, že tato zvířata nemohla být předvedena...¹⁹

Smyslem dopisu bylo pogratulovat Maximovi, bohatému a váženému příslušníku aristokracie z Verony, ke gladiátorské podívané, kterou uspořádal k uctění památky své zesnulé manželky.²⁰ Plinius schvaluje gladiátorský zápas jako „nanejvýš vhodný pro pohřeb“. Je to proto, že gladiátorské hry byly od samého počátku své římské existence úzce spjaty s pohřby. Pro nás je spojení gladiátorské podívané s uctěním památky zesnulé ženy asi těžko pochopitelné. Uspořádání gladiátorského zápasu nazývali Římané *munus*, což je latinský výraz pro „povinnost“ nebo „dar“, a odtud pro „pohřební pocty“, povinnost prokázanou neboli dar prezentovaný mrtvému. Georges Ville říká, že v období republiky výraz *munus* obecně znamenal „představení“, podívanou, kterou dostal lid darem od vysokých římských úředníků nebo i soukromých občanů. Výraz *munus* tedy mohl označovat i podívanou k uctění bohů, zvanou *ludi*, k níž patřily i takové kratochvíle, jako divadelní představení a závody vozatajů, nebo gladiátorské představení, které bylo až do konce 1. století př. n. l. pořádáno pouze jako pocta mrtvému. V počátcích císařství už výraz *munus* znamenal především „gladiátorský zápas“ a ztratil svůj obecný význam pro jakoukoli „podívanou“. Důvodem byla nesmírná obliba gladiátorských her. Darem římskému lidu byla všechna představení, ale jak zdůrazňuje Ville, gladiátorský zápas byl pro lid „darem *par excellence*“.²¹

Ten, kdo *munus* daroval, nazývaný *editor* neboli *munerarius*, nesl veškeré výdaje na uspořádání *munu*, a ty byly značné. Byl pod velkým tlakem, aby podívaná stála za to, protože skrblictví při pořádání gladiátorských her mu

mohlo zničit pověst u spoluobčanů. A právě proto Maximův *munus* k uctění památky jeho ženy nebyl tak zcela soukromou záležitostí. Veřejně vyznal oddanost své ženě tím, že uspořádal na svoje náklady *munus* pro své rodáky, kteří dar přijali nejen jako slavnostní událost, ale i jako příjemnou zábavu, na kterou se těšili.²²

Ve skutečnosti Maxima naléhavě žádali, aby uspořádal *munus*, v obavách, že zvolí méně lákavou alternativu pohřebních poct a vybuduje ve Veroně veřejnou budovu, kterou věnuje své ženě. Byla by to sice pocta pro jeho manželku a hodnotný dar pro město, nicméně zdaleka ne tak vzrušující, jako gladiátorská podívaná. Pro města a městečka v Itálii nebyl *munus* běžnou událostí a byl tedy dychtivě očekáván. Nezvyklé spojení pohřebního obřadu a oblíbené zábavy je pro gladiátorské hry v Itálii typické. Nejstarším důkazem existence gladiátorských zápasů jsou malby v hrobce ze 4. století př. n. l. v jižní Itálii, které měly bezpochyby připomínat zápasy pořádané při pohřbu, i když víme i o gladiátorských zápasech jen pro pobavení, pořádaných při hostinách v Kampánii koncem téhož století.²³ Básník Silius Italicus (1. století n. l.) píše, že Kampánci dodávali svým hostinám ríz gladiátory, kteří „se káceli do číší s nápoji a kropili stoly proudy krve“. Zmíněný večírek zároveň charakterizuje jako „hrůzný na pohled“.²⁴ Římané luxusní životní styl Kampánců nesnášeli a gladiátorské souboje uprostřed večere určitě považovali za jednu z jejich dalších výstředností. Pro konzervativní Římany nebyl gladiátorský zápas pouhou kratochvílí, ale musel k němu existovat nějaký ospravedlnitelný důvod. Během republiky poskytovaly dostatečnou záminku pro zápasy gladiátorů pohřby významných mužů. Teprve dvě a půl století po prvním gladiátorském souboji v Římě mohly být gladiátorské hry pořádaný bez jakékoli záminky, pouze pro zábavu, aniž potřebovaly jiný důvod.

Co nás v Pliniově dopisu ohromí snad nejvíce je autorovo jednoznačné přijímání gladiátorského zápasu jako způsobu, jak prokázat poctu mrtvé ženě.²⁵ Jiným příkladem pro nás asi nepatřičného spojení je *munus* uspořádaný u příležitosti narozenin císaře Vitellia v roce 69 n. l.²⁶ Byla to podívaná ve velkém měřítku, při níž se souboje odehrávaly ve všech 256 městských okrscích (pravděpodobně na otevřených náměstích).²⁷ Dalo by se namítnout, že *munus* odpovídal pohřební náladě, ale v pozdním období své existence už mohl být oslavou i šťastné události. Snad nejpodivnější ukázkou římského postoje ke gladiátorským zápasům jsou gladiátoři, oblékající si před zápasem výstroj za přítomnosti rozhodčího, vyobrazení na mozaikové podlaze římské vily v Bignor v Sussexu. Při bližším pohledu se ukáže, že postavy mají křídla, naznačující, že jde o amorky. K. M. Colemanová tvrdí, že v této mozaice „pochmurná realita arény volně přešla v rozvernou fantazii“.²⁸ Děti

hrající si na „gladiátory“ by asi překvapovaly daleko méně, kdyby tato hra nepředpokládala, že je jejich rodiče klidně vezmou do amfiteátru.²⁹ Ze starověkých pramenů známe pouze jedinou reakci dítěte na dění v aréně, a sice reakci budoucího císaře Commoda, který se rozplakal a začal se dívat stranou při pohledu na odsouzené zločince (*damnati*), jež předhodili dravé zvěři. Jak později uvidíme, Commodus násilí v aréně zakrátko přivykl a dokonce sám v aréně účinkoval jako gladiátor i lovec zvěře.

Tato věcnost by ovšem neměla být chápána tak, že všichni Římané do jednoho gladiátorské zápasy schvalovali. I gladiátor, který se obecně těšil velké popularitě, byl rozpolcenou osobností, vyvolávající v římské společnosti směsici odsouzení a obdivu. Podle Marcuse Junkelmanna byl gladiátor v povědomí Římanů zároveň „hrdinou i zločincem“ a „miláčkem publika i vyvrhelem“.³⁰ Víme, že senátoři obecně cítili vůči gladiátorské podívané nechuť, plynoucí z pohrdání, s jakým někteří patricijové pohlíželi na zábavu pro lid a nekultivované šlechtice, nehodnou zájmu ušlechtilého člověka. Například Cicero si tropí posměch z Pisona kvůli tomu, že údajně nikdy nenavštívil gladiátorské hry, protože atrakcemi opovrhuje: „Hry nechává nám hlupákům“.³¹ V jiném dopise Cicero cituje svého přítele Maria a jeho „pohrdání gladiátorskými hrami“.³² V roce 55 př. n. l. Marius raději odjel na venkov, než by šel na slavné Pompeiovy gladiátorské hry. Cicero chválí Mariovo jednání: „...ale jestli myslíš, že si ty věci [tj. gladiátorské hry], které všichni uznávají, zaslouží pohrdání... mám radost...“³³ Cicero jednou udělal totéž co Marius, když odjel na venkov, aby se vyhnul povinnosti jít na *munus*.³⁴ Ve svých *Tuskulských hovorech* projevuje námitky i vůči etice gladiátorských zápasů. Tvrdí, že jsou tací, kteří považují tento sport za „krutý a nehumánní“, překvapivě však prohlašuje, že on sám není v této věci rozhodnut.³⁵ Přes svůj vlažný postoj ke gladiátorskému zápasu byl možná Cicero více než příležitostným divákem, jak prozrazuje jeho důvěrná znalost gladiátorů a gladiátorských představení. Ke konci 2. století n. l. se už ovšem zřetelně projevuje vážné znepokojení nad morálkou gladiátorských zápasů, bezpochyby ovlivněné řeckou filosofií.³⁶ Marcus Aurelius, císař se silným filosofickým založením, nesnášel krveprolití gladiátorských zápasů, a proto nedovoloval, aby gladiátoři při představení, jemuž byl osobně přítomen, používali sečné a bodné zbraně, a povolil pouze boj tupými meči.³⁷ Aurelius ovšem bránil severní hranici a pobýval často mimo Řím, takže za jeho nepřítomnosti byly gladiátorské zápasy pravděpodobně vedeny ve svém tradičním krvavém duchu. Jeho výhrady vůči gladiátorským zápasům zřejmě zaznívají v řeči senátora, který obhajuje legislativu navrhanou Aureliem a jeho synem a spoluvladařem Commodem. Senátor důrazně prosazuje návrh na

zrušení daně na výdaje mecenášů gladiátorských představení. Odsuzuje příjmy plynoucí do státní pokladny z gladiátorských her jako „protivící se zákonům bohů i lidí“ a „pošpiněné krůpějí lidské krve“. ³⁸ A opět, i přes svá odsuzující slova senátor nenaléhá, aby hry byly zrušeny. Stručně vzato uvažuje takto: „Ať si gladiátorské hry trvají dál, jen když císaři nebudou pošpiněni nemravným ziskem“. Tyto výhrady ale otevřeně sdílela jen nepatrná menšina obyvatel, přičemž někdy námitky ani nebyly míněny vážně a byly vyřčeny jen proto, aby mluvčí ukázal svou intelektuální a morální převahu nad ostatními. Tento postoj se příliš neliší od postoje některých dnešních intelektuálů, kteří tvrdí, že se nikdy nedívají na televizi. Většina Římanů přijímala gladiátorské zápasy se stejným nadšením, jaké prožívají Američané při sledování baseballu a Evropané fotbalu. Gladiátoři byli častým námětem běžné konverzace. Vzdělaní muži jako Maecenas a Horatius klidně mohli probírat přednosti dvou gladiátorů při společné cestě kočárem. ³⁹ Tacitus si posteskl, že Římané se s nadšením pro gladiátory už rodí a v konverzaci mladých lidí jsou gladiátoři hlavním tématem. ⁴⁰ Ať se už ale o gladiátorských hrách hovořilo jakkoli opovržlivě, nikoho nikdy ani nenapadlo je zakázat.

Munus ve Veroně si jistě vyžádal krveprolití a jeden či dva gladiátoři možná přišli o život, bez ohledu na to, co si většina z nás myslí o řádném uctění památky mrtvé manželky. A Plinius přesto dává jasně na srozuměnou, jak vhodný a patřičný v jeho očích Maximův *munus* byl. Navíc možná tekla i jiná krev než pouze lidská. Maximus měl v plánu i *venatio* („lov“), fiktivní štvanci zvířat, při němž muži sváděli boj s dravými zvířaty a zvířata spolu bojovala navzájem, kromě dalších čísel programu se zvířaty. Během 1. století n. l. se *venatio* stalo z původně samostatné atrakce platnou součástí *munu*. Maximus se dostal do potíží a prodělal na dovozu panterů z Afriky, kteří spolu s dalšími velkými kočkami měli patřit k vrcholným číslům *venatia*. Zmínka o špatném počasí napovídá, že na moři došlo ke zpoždění. To však nemusí znamenat, že Maximus *venatio* odvolal. Východiskem z nouze mohl být nákup místních zvířat, býložravců jako jelenů, divokých koní, oslů a podobně, a zabít je místo šelem. Jiným typickým prvkem *munu* byla poprava odsouzených zločinců a válečných zajatců, což by podle našich zásad znamenalo, že Maximův *munus* byl k uctění památky jeho ženy ještě méně vhodný. O popravách při Maximově představení se Plinius vůbec nezmiňuje. Mohlo se stát, a někdy tomu tak bylo, že v té době žádní odsouzení ani váleční zajatci nebyli po ruce.

Počátky gladiátorských zápasů

Podle obecně rozšířeného starověkého názoru byly gladiátorské zápasy ve svých počátcích formou lidské oběti mrtvému. Tertullianus chápe *munus* jako povinnost prokazovanou mrtvému a zastává názor, že rituál prošel vývojem od lidské oběti k „humánnější ukrutnosti“, jak to nazval, a sice zápasu, v němž alespoň jeden přežije. V jeho tónu zaznívá sarkasmus a odmítání, protože jakožto křesťan gladiátorské zápasy a vlastně ani jiné pohanské krachovíle neměl v lásce.

*Lidé dávných časů se domnívali, že když uspořádají tuto podívanou, prokazují službu mrtvému, a poté ji vybrousili k ještě humánnější ukrutnosti. A tak tedy v těch časech, ve víře, že duše mrtvých lze uchláchnout lidskou krví, nakoupili zajatce či otroky špatné povahy a při smutečním obřadu je obětovali. Později se rozhodli, že tuto bezbožnost ukryjí pod rouškou zábavy. A tak ty, jež koupili a vycvičili v zacházení se všemožnými zbraněmi a na všechny způsoby jenom proto, aby se naučili, jak se nechat zabít, v den pohřbu vydali smrti. Útěchu za smrt tak našli v zabítí člověka. To byly počátky munu.*⁴¹

Tento názor má své zastánce i u dnešních badatelů. Staví se za něj Allison Futrellová ve své poslední knize a dává jej do vztahu s jiným závažným momentem gladiátorských zápasů: s římskou mocí. Tvrdí, že gladiátorské hry původně znamenaly lidské oběti, potvrzující politickou moc Říma.⁴² Nicméně Thomas Wiedemann ve svých *Emperors and Gladiators* lidské oběti od římského pohřbu kategoricky odděluje: „Neexistuje žádný důkaz, že by se Římané v nějakém období domnívali, že lidská oběť je vhodná pro pohřeb“.⁴³ Wiedemannovo prohlášení potvrzuje i další úvaha. Gladiátoři s jejich zoufalou touhou zvítězit a ochotou přijmout smrt jako poslední možnost nebyli vhodnou obětní kořistí. Jedním ze základních požadavků účinné oběti byla spolovina, ať skutečná, nebo fiktivní. Navíc ne každý gladiátorský souboj končil smrtí a jak uvidíme, mnohé tak nekončily.⁴⁴

Futrellová kromě toho význam římské moci občas zveličuje. Chápe amfiteátr (s jeho gladiátorskou podívanou) jako „hlavní politický nástroj římské moci“.⁴⁵ Národním příkladem pro její tvrzení jsou podle ní gladiátorské hry pořádané nejvyššími kněžími císařského kultu po celé Itálii a v římských provinciích jak na západě, tak i na východě. Futrellová předpokládá, že hry byly úředníkům v provinciích vnuceny autokratickým římským státem.⁴⁶ Volba gladiátorské podívané jakožto dalšího projevu úcty k císaři skutečně vyjadřovala lojalitu provinční vlády a pořádání a navštěvování takových soubojů bylo zřetelnou známkou pořímského.⁴⁷ Nicméně hlavní podnět k uspořádání

gladiátorských her skutečně zavdali samotní kněží v provinciích, kteří, stejně jako římská aristokracie, používali *munus* a další formy zábavy k posílení svého společenského postavení v konkurenci s dalšími elitami ve svém městě či provincii. Tito provinční kněží pořádali gladiátorské zápasy v oprávněném přesvědčení, že si tím získají přízeň vděčného lidu.⁴⁸ Keith Hopkins tvrdí, že množství místních oslav císařského kultu

*dokazuje, že slavnosti nebyly pořádány... z příkazu ústřední vlády. V rozmanitosti forem se odrážela místní iniciativa či nápaditost daná soupeřivostí, nikoli císařský dekret.*⁴⁹

Rovněž Simon Price chápe přijetí římských zvyků (jako byla gladiátorská představení) na řeckém východě „jakožto strategii v soupeření o společenské postavení uvnitř elit“.⁵⁰

S přehnaným tvrzením Futrellové, že „amfiteátr znamenal moc“, nemůžeme úplně souhlasit, ale odmítnout je zcela by nebylo správné. Nabízí se myšlenka, že především za republiky, a tedy v období soustavných válek, si publikum během *munu*, při sledování zápasů gladiátorů v amfiteátru, připomínalo římské vojenské úspěchy, zejména s příchodem gladiátorů zvaných Samnita, Gal nebo Thrák, kdysi nepřátel Říma. J. C. Edmondson je toho názoru, že gladiátorské hry „nepřetržitě vyzdvihovaly nejdůležitější úlohu římské vojenské etiky a zdůrazňovaly vojenský základ římské nadvlády nad světem“, kdežto Marilyn Skinnerová hezky stručně vyjádřila římský postoj takto: „Podpora slabšího nebyla v římské tradici: publikum dávalo přednost podvědomému pocitu bezpečí, plynoucímu z příslušnosti ke straně vítěze“.⁵¹ Podobný výklad se nabízí u *venatia*, protože mnoho zvířat účinkujících ve *venatiu* pocházelo ze vzdálených území říše.⁵² *Venatio* navíc ukazovalo i na další druh římské nadvlády: římskou moc nad přírodou.⁵³ Ústřední myšlenkou Martialovy *Liber spectaculorum* je podřízenost divoké zvířecí přirozenosti císaři a jeho říši, jak dokazovalo *venatio* uspořádané u příležitosti slavnostního otevření Kolosea.

Gladiátorský zápas jako součást pohřebních her

Nelze však pochybovat o tom, že gladiátorské hry, i když přísně vzato lidskou obětí nebyly, byly původně pohřebním darem k uctění památky mrtvého.⁵⁴ První gladiátorský zápas v Římě se konal při pohřbu římského patricije D. Junia Bruta Pery v roce 264 př. n. l. a uspořádali jej jeho dva synové k uctění otcovy památky.⁵⁵ O tomto prvním *munu* v Římě existuje

něco málo podrobností, které stojí za zmínku. Pocházejí z pozdějších pramenů, ale jsou zřejmě věrohodné. Básník Ausonius ve 4. století n. l. píše, že v gladiátorské podívané pro Junia Peru účinkovaly tři dvojice bojovníků, a Ausoniův současník Servius uvádí, že tito gladiátoři byli „zajatci“. ⁵⁶ Říkálo se jim *bustuarii*, to znamená „gladiátoři, kteří bojovali na místě, kde byl nebožtík zpopelněn a pochován“ (*bustum*). ⁵⁷ Výraz *bustuarius* byl synonymem pro *gladiátora* a v Římě se obecně používal přinejmenším do Ciceroovy doby. ⁵⁸ Tři dvojice se zdají přiměřené pro událost pořádanou poprvé, ve skromných začátcích a v neokázalém prostředí, a označení gladiátorů jako „zajatců“ přinejmenším odpovídá skutečnosti, že zajatci (to znamená váleční zajatci) byli jedním z hlavních zdrojů gladiátorů v celé historii her. Bylo by zajímavé vědět, zdali tyto první zápasy byly bojem na život a na smrt. Vzhledem k nedostatku dokladů nelze dát na tuto otázku spolehlivou odpověď. Ausonius tvrdí, že tyto tři dvojice gladiátorů byly poslány k Perově hrobce jako pohřební dar, možná (ne však nutně) s tím, že předpokládaným výsledkem byla smrt. ⁵⁹ Básník je však velice pozdní zdroj informací (asi šest století po události) a v této podrobnosti na něj pravděpodobně nelze spoléhat. Donald Kyle je přesvědčen, že první gladiátoři bojovali na život a na smrt. ⁶⁰ Možná má pravdu, ale náš první spolehlivý důkaz gladiátorských zápasů, které nedovolovaly poraženého protivníka ušetřit, se datuje ke konci 1. století př. n. l. Přikláním se k názoru, že první zápasy v Římě byly stejné jako ty, které po nich následovaly až do konce republiky: souboje, které mohly končit smrtí, ne však nutně. Gladiátor mohl dosáhnout vítězství už jenom tím, že svého protivníka zneschopnil nebo připravil o sílu a ochotu pokračovat. David Potter se domnívá, že gladiátorská klání ve 4. století př. n. l. v jižní Itálii pravděpodobně trvala do prvního zranění, z něhož tekla krev. ⁶¹ Je-li tomu tak, pak souboje v jižní Itálii možná ovlivnily charakter prvních soubojů v Římě.

Řecké pohřební hry

My možná považujeme sportovní soupeření za podivný projev úcty mrtvému při pohřbu, ale středomořská kultura má dlouhou tradici individuálních agonistických (bojových) her pořádaných při pohřbech. Jak bylo řečeno dříve, existenci pohřebních gladiátorských her (spolu s boxem a závody vozačů) spolehlivě dokazují náhrobní malby v jižní Itálii ze 4. století př. n. l. O cestě, kterou gladiátorské zápasy musely urazit, než se dostaly do Říma, už bylo hodně napsáno, nicméně skutečné místo jejich původu zůstává stále poněkud sporné. Níkoláos z Damašku, dějepisec císaře Augusta, říká,

že Římané „si vypůjčili tento zvyk od Etrusků“, neitalického obyvatelstva sousedícího s Římem na severu.⁶² Ville Nikoláovo tvrzení nezpochybňuje, ale zdůrazňuje, že dějepisec neříká, že Etruskové vynalezli gladiátorské hry, ale pouze že Římané od nich tento zvyk přijali, a domnívá se, že cesta vedla od osko-samnitského obyvatelstva v jižní Itálii přes Etrurii do Říma.⁶³ Jeho hypotéza je badateli všeobecně přijímána.⁶⁴

O pohřebních hrách v Řecku existuje hojnost literárních svědectví. Určitě nejslavnější pohřební hry uspořádal Achilleus k uctění památky svého přítele Patrokla ve dvacáté třetí knize *Íliady*. Poctám v podobě pohřebních her se údajně dostalo i dalším hrdinům řeckých bájí, jako byli Oidipús, Péleas, Amarynkeus, Oinomáos, Pelops, Melikertés a Ofeltés. Že se tento zvyk neváže pouze k bájím potvrzuje zmínka básníka Hésioda o pohřebních hrách uspořádaných pro jistého Amfidama, při nichž básník získal cenu za svou báseň.⁶⁵ Pravidelně každým rokem byl pořádány sportovní hry, založené k uctění památky zesnulých řeckých vojevůdců, jako byli Miltiadés, Brasidás, Tímoleón a Filopimén. Stejně pocty mohly být prokázány i skupinám válečníků; byly to například hry jako *Eleutheria* („slavnosti svobody“), oslavující hrdinství Řeků, kteří padli u Platají ve vítězné bitvě nad Peršany, a *Epitafia*, každoroční atletické slavnosti k uctění památky Athéňanů padlých ve válce, jak je zřejmé z názvu.⁶⁶ Tato pohřební klání, jak v legendách, tak historická, obvykle zahrnovala tradiční řecké sportovní disciplíny jako závody vozatajů, chodecké závody, zápas, box, hod oštěpem a diskem a závody ve skoku, nicméně na program her, které uspořádal Achilleus pro Patrokla, byl i souboj zbraněmi mezi Aiantem a Diomédem, velice připomínající gladiátorský zápas. Achilleus na naléhavé prosby Řeků zápas zastavil ve chvíli, kdy se Diomédes chystal uštedřit Aiantovi ránu do šíje.⁶⁷ Vstup řeckých vojáků přihlížejících zápasu, adresovaný přímo Achilleovi, který vše řídí, je už předzvěstí zvyku římské arény, kde dav výkřiky nebo posunky sděluje svou vůli o osudu prohrávajícího gladiátora *editorovi*. Je tu ale zásadní rozdíl. Římský dav klidně strpěl vážná zranění či dokonce smrt gladiátora, protože tito bojovníci neměli žádné společenské postavení, byli to odsouzenci, váleční zajatci a otroci, kdežto Diomédes s Aiantem patřili k aristokracii, byli to hrdinní velitelé řeckých vojsk u Tróje. Mark Golden poukazuje na důležitou okolnost, kterou je třeba mít na paměti, a sice to, že řecké hry vzdávají hold hrdinům (jako Patroklos): „Soutěže byly potvrzením významného postavení (zemřelých) a zároveň... vyzdvihovaly postavení žijících vítězů“.⁶⁸ Toto tvrzení může platit i pro gladiátorské hry pořádané v Římě v období republiky k uctění památky významných mužů, nezřídka se skvělou vojenskou kariérou.⁶⁹ Wiedemann vysvětluje smysl těchto *munera*,

pořádaných jako pohřební pocta slavným mužům jejich syny: „Za republiky soukromý *munus* symbolizoval přetrvávání jednotlivců pro jejich vojenská činnost v myslích jejich spoluobčanů“.⁷⁰

Gladiátorský zápas jako sport

Stejně jako disciplíny řeckých pohřebních her může být i gladiátorský zápas považován za sportovní soupeření. Ville píše o „agonistické povaze“ gladiátorských soubojů jakožto soupeřivého sportu, který se během vývoje sekularizoval a profesionalizoval.⁷¹ Dnešní průměrný člověk by se asi zdráhal nazvat gladiátorský zápas sportem pro jeho násilnou a někdy i smrtelnou povahu. Na druhou stranu, posuzováno klasickou definicí hry (jejíž podskupinou je sport) Johana Huizingy, mohl být gladiátorský zápas skutečně považován za sport. Hra podle Huizingy vyžaduje: 1) dobrovolnost, ale s pravidly, 2) nesmí být součástí všední životní reality, ale předpokládá zdání reality, 3) nesmí být míněna doopravdy, ale musí do sebe zúčastněné zcela vtáhnout, 4) musí být omezena časem a místem.⁷² Uplatnění požadavku 1 a 3 v gladiátorském zápasu je problematické. V případě bodu 1 víme, že existovali neochotní gladiátoři bojující jen proto, že je k tomu donutilo jejich postavení otroka, nicméně zřejmě existovalo mnoho gladiátorů z řad otroků, kteří se nijak nelišili od jiných sportovců, jak ve starověku, tak v dnešní době, dychtivých utkat se a zvítězit.⁷³ Na druhou stranu, gladiátorský zápas měl svá pravidla (o nichž bude řeč později), jež umožňovala vyvarovat se vážného krveprolítí a smrti. Gladiátoři měli navíc ochranné brnění, které dobře vycvičenému bojovníkovi umožňovalo účinnou obranu, jejíž překonání stálo zkušeného protivníka velké úsilí. Bylo uděláno vše pro to, aby souboj byl poctivý. Proto Seneku, velkého milovníka podívané v aréně, tolik pobuřovaly souboje mečem mezi nevycvičenými odsouzenými zločinci bez ochranného brnění.⁷⁴ V jeho očích nebyly ničím jiným, než pouhým zabíjením lidí, a v podstatě upíraly těmto zápasům status sportu.⁷⁵ Pokud jde o třetí požadavek, je sotva možné nebrat vážně hru, která toleruje smrt jako jednu z podmínek vítězství. Nicméně pro starověké soupeření, jakým byl gladiátorský zápas, Huizinga povoluje výjimku:

... bylo by pošetilé tvrdit, že každé užití slova „hra“ ve vztahu ke skutečnému boji je pouhou básnickou licencí. Musíme se vcítit do archaického způsobu myšlení, který dokázal vměstnat vážně míněný souboj zbraněmi a veškeré druhy soupeření, od neškodné hry po smrtí končící souboj, spolu s hrou

*v čistém slova smyslu, do jediné základní myšlenky zápasu s osudem podle určitých pravidel.*⁷⁶

Pro většinu starých Římanů byl gladiátorský zápas slušným sportem, nicméně ve 2. století n. l. začal být kritizován křesťanskými apologety. Je však třeba poznamenat, že násilí gladiátorských zápasů nebylo hlavní příčinou námitek vůči hrám ze strany křesťanů. Větší problém pro křesťany představoval úzký vztah mezi gladiátorskými hrami a pohanskými bohy, o jehož existenci byli přesvědčeni.

Obliba gladiátorských her

Jak mohl mít kulturní národ požitek z takového sportu jako byl gladiátorský zápas? Především nelze pochybovat o tom, že v římské společnosti existovala vysoká míra tolerance vůči krutosti a násilí. Život v Římě byl nemilosrdný, ale o nic horší než ve většině států předindustriálního období. Při hledání kořenů této krutosti si však musíme počínat opatrně. Určitě existovali nelítostní a bezcitní Římané, jako v téměř každé společnosti, nicméně měli bychom mít na paměti upozornění Keitha Hopkinse: „[V případě Římanů] máme co dělat..., ne se sadistickou duševní poruchou jednotlivců, ale s hlubokou odlišností celé kultury“.⁷⁷ Také Colemanová varuje před použitím sadismu jako vysvětlení shovívavosti Římanů vůči gladiátorským zápasům a považuje je za nespravedlivé: „Je primitivní a nesmyslné jen tak říci o Římanech, že byli krvelační“. Místo toho hledá odpověď v římském postoji vůči kategoriím mužů, z nichž se rekrutovali gladiátoři.⁷⁸ Širší hledisko zastává A. W. Lintott, když vysvětluje, že etická pravidla středomořského světa, ať řecko-římská, nebo „barbarů“, byla naprosto odlišná od našich pravidel a „lidské existenci jako takové nepřičítala takovou váhu, jako je tomu v našem případě“.⁷⁹ Řím byl navíc od svého počátku vojenské společnosti a militantnost jako typický rys zůstala Římanům po celou dobu jejich existence. Válka byla nejvyšším zájmem jak u Římanů, tak u jejich protivníků. V nespočetných bitvách v Itálii a v cizině padly tisíce římských vojáků. S nepřáteli Římané pravděpodobně zacházeli velmi krutě a někdy dokonce hromadně vyvraždili i civilní obyvatelstvo. V Hispánii za druhé punské války zaútočil Scipio Africanus na město Ilturgi (v roce 206 př. n. l.), které se postavilo na stranu nepřítele, a jeho vojáci pobili všechny ozbrojené i neozbrojené obyvatele včetně žen a dětí.⁸⁰ Popravy válečných zajatců se v Římě často konaly veřejně, jako projev římské moci. A krutým trestům neušli

ani římstí vojáci. V římské armádě existovala přísná vojenská kázeň a vážné přestupky byly nemilosrdně trestány. Představte si například takovou praxi *decimatio*, při níž byl jeden voják z deseti, kteří se provinili zanedbáním povinností při výkonu služby, vybrán losem a svými druhy ubit k smrti holí.⁸¹ Jedním z proslulých případů *decimatio* byl Crassův trest pro vojáky, kteří podlehlí armádě vedené gladiátorem Spartakem.⁸² Římané si na krutosti války začali zvykat během 3. a 2. století př. n. l., kdy byly římské armády pravidelně povolávány do válek na stále se rozšiřujícím území na západě (tři důležité války proti Kartágu) a na řeckém východě. Nepřekvapuje tedy, že gladiátorské zápasy v tomto období v Římě rychle zdomácněly.

Krutost římské společnosti se projevovala nejen za válek, ale i doma, v zacházení s otroky. Nemilosrdným trestáním otroků lze *de facto* vysvětlit i římskou shovívavost vůči gladiátorským zápasům. Všichni gladiátoři byli ze svého povolání majetkem *lanisty* (majitele a cvičitele gladiátorských skupin) a tudíž vlastně jeho otroky. Dokonce i svobodný muž, který dobrovolně vstoupil do gladiátorské služby, se na sjednané období stal *lanistovým* otrokem. Podle římského občanského práva „otrok není ničím“ a nemá žádná práva.^{*83} Podle zákona byl otrok majetkem pána a mohl být pánem prodán, a to i v případě, že to znamenalo odloučení od jeho vlastní rodiny.⁸⁴ Otroci byli obvykle označováni jako dobytek cejchem, z něhož se dalo vyčíst jejich postavení i to, komu patří. Jednou z možností, jak se zbavit nežádoucího otroka, byl prodej *lanistovi*, tedy trest pro otroka a výhodný obchod pro pána.⁸⁵ Nemocní a staří otroci se odhazovali stejně, jako je tomu dnes u nechtěného domácího zvířete, tak, že je majitel vypustil daleko od domova.⁸⁶ Pokud se otrok provinil v domácnosti, byl jediným soudcem i porotou jeho pán. Typickým trestem za menší přestupky bylo bičování. Těžké přečiny měl pán právo trestat smrtí, která mohla mít několik krutých podob: ukřižování, upálení zaživa nebo předhození dravé zvěři v aréně (*ad bestias*)⁸⁷. Trest smrti se někdy používal, i když se otrok ničím neprovinil. Pokud se otrok dopustil tak těžkého zločinu, jakým byla vražda pána, bylo zvykem popravit všechny otroky v domě. Za Neronovy vlády byl svým otrokem zavražděn Pedanius Secundus, římský prefekt. Když mělo dojít k výkonu tohoto tradičního trestu, prostí lidé se za nevinné otroky postavili a vypukla menší vzpoura. Případ se dostal až na půdu senátu, který ve věci oprávněnosti trestu nebyl jednotný. C. Cassius ve své řeči obhajoval potrestání všech otroků pro výstrahu a naklonil si většinu. Senát odhlasoval smrt pro všechny, ale

* otrok nebyl považován za subjekt práva, ale za objekt práva (pozn. překl.)

lid bránil kamením a loučemi výkonu trestu až do chvíle, kdy Nero poslal vojenský oddíl, aby odvedl odsouzené na místo poprav.⁸⁸

Kruté trestání otroků zřejmě pramenilo ze strachu Římanů z povstání otroků, které mělo dvakrát dočasný úspěch na Sicílii (v letech 135–132 a 104–101 př. n. l.) a jednou v Itálii, pod Spartakovým velením (73–71 př. n. l.). Poznámka Plinia Mladšího (velice humánního muže) ke krutým trestům pro otroky, kteří zavraždili své bezohledné a bezcitné pány, výmluvně vypovídá o typickém římském postoji v této věci: „Otroky nepřipravuje o život rozsudek jejich pánů, ale jejich vlastní zločinné sklony“.⁸⁹ A pokud jde o Římany, podle těch se otroci dokázali chovat spořádaně pouze z donucení. Otroci nebyli součástí římské komunity; byli to lidé, kteří se po použití odhodili. Orlando Patterson píše o otrocích všech kultur a období: „Otrok byl už od narození postaven stranou a zavržen jakožto společensky mrtvý člověk, jehož existence neměla žádné opodstatnění“.⁹⁰ Nechránil ho zákon a byl vystaven jakémukoli trestu, který si pán usmyslel použít, aniž ho zajímalo utrpení, jež tím přivodil. Vzhledem k tomuto postoji vůči otrokům není těžké pochopit, proč většina Římanů neshledávala na gladiátorských zápasech nic špatného. Obecně Římané zastávali názor, že gladiátoři se svým zázemím otroctví, zločinu či odporu vůči římskému státu, pokud sloužili v řadách nepřátelských vojáků, si všechno, co jim osud připravil, zasloužili.⁹¹ Stejně se Římané dívali na svobodné muže, kteří dobrovolně vstoupili do gladiátorských služeb a byli ochotni přijmout podmínky otroků v této opovrženíhodné profesi.

Římané znali soucit, ale jejich zásady v této věci se od těch našich lišily. Míra soucitu, kterou římský občan projevoval, byla dána společenským postavením oběti. Čím vyšší postavení, tím vyšší míra soucitu; čím nižší postavení, tím větší lhostejnost.⁹² Ne všichni Římané totiž vnímali soucit jako ctnost, zejména v případě odsouzených zločinců, kteří ztratili svobodu, protože spáchali zločin. Seneca chápe lítost (*miser cordia*) jako nectnost v protikladu ke kladným vlastnostem, jako jsou šlechtnost (*clementia*) a laskavost (*mansuetudo*):

... každý správný muž by měl být šlechtný a laskavý, lítosti by se však měl vyvarovat; to je slabina bázlivé povahy, která se při pohledu na cizí neštěstí podřizuje. Je to tedy obvyklá nectnost všech lidí nepevného charakteru, jako jsou staré a slabé ženy obecně, které se nechají obměkčit slzami těch nejotrlejších zločinců, a kdyby mohly, pustily by je z vězení ven. Lítost nevidí příčinu neutěšené situace, nýbrž pouze neutěšenou situaci samotnou.⁹³

Vzhledem k tomuto přístupu nemohl gladiátor od davu mnoho soucitu očekávat.

Na druhou stranu měl život gladiátora pro muže v zoufalé situaci i světlé stránky. Nabízel naději na přežití a lepší život, ale přirozeně bez záruky, že se tyto cíle splní. Existovala možnost, že si gladiátor v aréně vydobude jistou slávu a úctu a dokonce i vydělá nějaké peníze. Jestliže několik let dobře bojoval, byl dostatečně obratný a měl i štěstí a přežil, mohl být zproštěn povinnosti zápasit v aréně a případně i dostat úplnou svobodu, která ve svém důsledku znamenala upravenou formu občanství, z něhož byl kvůli svému společenskému postavení a profesi vyloučen. A úctu si mohli vydobýt nejen vítězní gladiátoři, ale i poražení. Wiedemann staví na hlavu obvyklý pohled na arénu jako místo, kde na muže čeká už jenom smrt, a připomíná, že pravdou býval i opak. Zdůrazňuje, že diváci vídali v aréně nejen smrt, ale i život, který si znovu vybojovali poražení gladiátoři, jejichž úsilí bylo odměněno sympatiemi davu i *editora*. A i gladiátor, jemuž byla žádost o milost odepřena, mohl zemřít důstojně.⁹⁴ Diváci uznávali gladiátora, který klidně od *editora* vyslechl rozsudek smrti a přijal smrt mečem svého protivníka. Taková smrt si zasluhovala úctu, připomínala smrt římského občana na bojišti a svým způsobem byla vykoupením z hanby (*infamia*), kterou gladiátor za svého života snášel jenom kvůli své profesi.⁹⁵

Římany, původně společenství válečníků, fascinovalo válečnické umění a boj na život a na smrt, jež byly bytostně vlastní válce i gladiátorskému zápasu. Wistrand poukazuje na to, že gladiátorský zápas představoval pro Římany základní hodnotu, *virtus*, slovo, jež původně znamená „mužnost“, a odtud „statečnost ve válce“.⁹⁶ J. P. Toner vidí v gladiátorovi prapůvodní symbol římské kultury, v jehož kodexu bylo v krajní situaci buď zabít, bylo-li to třeba, nebo, pokud to bylo nevyhnutelné, přijmout smrt.⁹⁷ Římané si vážili svých legend z raného údobí, v nichž udatní rekové pro svou zemi v boji s nepřitelem dobrovolně podstoupili nesmírnou bolest či dokonce přijali smrt. Názorným příkladem jsou dvě legendy z konce 6. století př. n. l., kdy se Římané vymanili z područí Etrusků. Horatius Cocles úplně sám neohroženě bránil most přes Tiberu před útočícími Etrusky. Když nepřítel zahnal, Římané most zničili a Horatius doplaval zpátky na římský břeh.⁹⁸ Jiným příkladem je hrdinství Mucia Scaevoly. Ten se pokusil zabít Porsennu, etruského vládce v Clusiu, který obléhal Řím odvetou za to, že Římané vyhnali etruského krále Tarquinia Superba (Zpupného) ze svého města. Porsenna Mucia zajal, ale Říman prokázal svou nebojácnost tím, že dobrovolně vložil pravou ruku do ohně, aniž dal najevo, že cítí bolest. Na Porsennu jeho odvaha zapůsobila a propustil ho.⁹⁹ Generála Regula zajali Kartaginci

za první punské války (264–241 př. n. l.). Poslali ho do Říma, aby přemluvil své Římany k výměně zajatců, a domnívali se, že Regulus výměnu, která se týkala i jeho, prosadí. Regulus ale udělal pravý opak, a protože Kartagincům slavnostně slíbil, že se vrátí, odjel zpět do Kartága a byl umučen.¹⁰⁰ Patrně nejvýmluvnější ukázkou heroické odvahy a sebeobětování je však příběh římského generála Decia Muse, který během válek se Samnity (340 př. n. l.) zaslíbil svůj život bohům, pokud ho nechají zvítězit. Římané tomuto činu říkali *devotio*. Vřítel se na koni přímo do nepřátelských řad a byl zabit. Tento chrabří čin změnil průběh bitvy, která skončila velkolepým vítězstvím Římanů.¹⁰¹ Je pravděpodobné, že obecnost vnímala gladiátorský zápas jako skutečnou válku.¹⁰² Wiedemann je toho názoru, že v gladiátorském zápasu se odrážel římský způsob vedení bitvy s jeho mimořádným důrazem na boj muže proti muži.¹⁰³ Římané tento důraz dotáhli ještě dále, protože měli ve zvyku vyřešit záležitost na místě, v jediném souboji římského bojovníka s jedním mužem z řad nepřítele. S. P. Oakley vyjmenovává přes třicet případů boje muže proti muži během válek v období republiky. (V raném císařství se od tohoto zvyku zřejmě upustilo.)¹⁰⁴

Římští vzdělanci jako Cicero, Seneca a Plinius Mladší zdůrazňovali vztah gladiátorských her a válečnického umění a vnímali gladiátorský zápas jako pobídku k probuzení mužných ctností u diváků. Jádrem tohoto názoru, který se poprvé objevuje u Cicera, je *a fortiori* myšlenka, že pokud gladiátoři, muži pochybných morálních vlastností, mohou tváří v tvář smrti a utrpení projevit *virtus*, potom zákonů dbalí svobodní římsští občané nemohou udělat nic jiného, než se zachovat v podobných situacích stejně.

*Jaké rány jsou gladiátoři, nenapravitelní zločinci nebo barbari, schopni snést? Jak oni, dokonale vycvičení, raději snesou ránu než hanbu, že se jí vyhnuli! Jak často je zřejmé, že jim nejde o nic jiného, než udělat radost svému pánovi či lidem! Zranění a vyčerpání se obracejí na své pány, aby zjistili, co se po nich žádá: je-li to přáním jejich pána, jsou ochotni se vzdát a zemřít. Zasténal snad [v této situaci] třeba i docela průměrný gladiátor, změnil snad některý výraz tváře? Který z gladiátorů zápasil či přiznal porážku ostudně? Který z gladiátorů, když ležel poražený na zemi a dostal příkaz, aby přijal smrtící ránu, odtáhl hrdlo? To dokáže výcvik, příprava a zvyk.*¹⁰⁵

Ve výše uvedené pasáži Cicero kromě odvahy zmiňuje také téměř slepou oddanost gladiátorů jejich pánům, ať *editorovi*, který si najal jejich služby v aréně, nebo davu v amfiteátru. Když dal gladiátor najevo, že už dál nemůže bojovat, musel přijmout *editorův* rozsudek (doporučený davem), i když to znamenalo podstoupit smrtící ránu od svého protivníka. Pozoruhodným

příkladem gladiátorské loajality mimo arénu je chování gladiátorské skupiny, kterou si najal Marcus Antonius, aby zápasila při *munu*, uspořádaném na oslavu jeho předpokládaného vítězství nad Octavianem u Aktia. Po Octavianově vítězství od Antonia zběhli všichni spojenci až na tuto jednotku. Jeho gladiátoři, kteří si probojovávali cestu jižně od Cyziku (na jižním pobřeží Marmarského moře), kde probíhal jejich výcvik pro *munus*, došli až do Sýrie v marné snaze dostihnout svého pána v Egyptě. Z nepřátelského obklíčení poslali Antoniovi vzkaz, aby přitáhl, a když neodpovídal, pochopili, že zemřel a vzdali se. Cassius Dio si všímá propastného rozdílu mezi jejich opovrhovaným společenským postavením a noblesním chováním.¹⁰⁶

Na konci svého života dostal Cicero příležitost prokázat po vzoru gladiátorů *virtus*, když byl pronásledován Herenniem, vrahem, který ho měl na Antoniiův příkaz zabít. Nejdříve se sice pokusil zahrabat do steliva pro dobytek, ale nakonec přijal smrt mečem jako jeho dokonalí gladiátoři a zemřel se ctí:

Když Cicero spatřil Herennia, běžícího k němu podloubím, přikázal sloužícím, aby shodili stelivo. On sám, s levou rukou pod bradou, jak měl ve zvyku, upřeně hleděl na své vrahy. Jeho špinavý a zanedbaný zevnějšek spolu s úzkostí ve tváři způsobily, že okolostojící si studem zakrývali tvář, když ho Herennius zabíjel. [Cicero] vystrčil krk z podestýlky a byl zavražděn.¹⁰⁷

Také Seneca nahlas vyjadřuje svůj obdiv k odvaze gladiátora, který, i když jeho výkon není prvotřídní, ochotně přijme smrt z rukou soupeře, jak poručil *editor*.¹⁰⁸ Stoicismus, filosofie, kterou Seneca vyznával, vycházela z principu, že *virtus* je důležitější než život, přístup typický pro nejlepší gladiátory.¹⁰⁹ Plinius Mladší používá stejný *a fortiori* argument jako Cicero a klade důraz na mravní příklad, jakým jsou gladiátoři pro diváky. Zápas gladiátorů vyvolává v mužích chuť utrpět „nádherná zranění a opovrhovat smrtí, když touhu po slávě a přání zvítězit vidí i u otroků a odsouzených zločinců“.¹¹⁰ Julius Capitolinus, jeden z císařských životopisců pozdějšího údobí *Historia Augusta* (*Dějiny císařů*) tvrdí, že ve 3. století n. l. si císařové zvykli pořádat gladiátorské hry a štvance zvířat před odchodem vojska do války, aby vojáci přivykli pohledu na rány a krev.¹¹¹ Je však třeba podotknout, že pisatelé *Historia Augusta* ne vždy splňovali nejvyšší normy historického kriticismu. Ville dokazuje, že toto tvrzení je výmysl a ve skutečnosti obrana gladiátorských zápasů před námitkami křesťanů, čerpající z důvěrně známých myšlenek Cicerona a Plinia Mladšího.¹¹²

Je rovněž zřejmé, že římské publikum považovalo gladiátora v aréně za vzor čestného chování. Seneca cituje Cicerona a říká, že diváci se zlobili na

gladiátory, kteří se snažili za každou cenu zachránit život a nepřijali smrt, když *editor* přikázal.¹¹³ Naopak odvážný bojovník vyvolal u diváků kladnou odezvu. Seneca píše o jiném účinkujícím v aréně, o lovcí zvířat (*venatorovi*):

*A někdy my, diváci, prožíváme radost, když odhodlaný mladý muž vyzbrojený oštěpem neuhne před útokem dravého zvířete, neohroženě se postaví útočícímu lvu a čím je odvážnější, tím zajímavější je podívaná.*¹¹⁴

Obliba gladiátorské podívané však měla i jiné, méně idealistické důvody. Jedním z původních záměrů gladiátorských zápasů bylo pokořit nepřitele. Podle písemných záznamů se Římané poprvé setkali s gladiátory koncem 4. století př. n. l. v jižní Itálii, po významném vítězství Římanů a jejich spojenců v Kampánii nad Samnity (309 př. n. l.), krutým obyvatelstvem italského původu, které Římanům roku 321 př. n. l. uštědilo v Kaudijské soutěsce jednu z jejich osudových porážek. Římané oslavili vojenské vítězství tak, jak byli zvyklí. Uloupené štíty pobité zlatem a stříbrem odvezli zpět do Říma, aby je vystavili na fóru a vzdáním díky za vítězství prokázali úctu svým bohům. Jejich spojenci Kampánci však oslavovali vítězství jiným způsobem, který měl kořeny v „pohrdání a nenávisti“ vůči jejich sousedům ve střední Itálii. Pořádali slavnostní hostiny s gladiátorskými zápasy pro obveselení stolovníků, při nichž gladiátoři museli mít na sobě brnění zajatých Samnitů a říkalo se jim „samnité“.¹¹⁵ Toto napodobování mělo být nejtěžší urážkou poraženého nepřitele. Rovnalo se to téměř tomu, jako by nutili samotné samnitské válečné zajatce, aby je tímto způsobem pobavili. Zde je vhodné zmínit poznámku řečníka při rétorickém cvičení o dvou mužích, které boháč přinutil, aby spolu bojovali jemu pro pobavení: „Trest uložený k obveselení nepřitele působí velkou trýzeň. Jak skličující je [podstoupit] donucení!“¹¹⁶ „Samnitští“ gladiátoři na Římany zřejmě nesmírně zapůsobili, protože už byli předvojem různých gladiátorských etnických typů, které se v Římě objevily později a způsobem boje, brněním a výzbrojí se podobaly římským nepřátelům. Nepřekvapuje, že dva nejstarší typy, pravděpodobně ze 3. století př. n. l., byli „samnita“ a „gal“, patřící oba k římským nepřátelům.¹¹⁷ Později, pravděpodobně začátkem 1. století př. n. l., se po římských vítězstvích ve válkách s Mithradatem objevil *thraex* („thrák“).¹¹⁸ Tyto typy možná měly své kořeny v římském zvyku nechávat pro pobavení vzájemně zápasit skutečné samnitské, galské a thrácké válečné zajatce v jejich typické zbroji. Někdy se římským nepřátelům podařilo kartu obrátit a přinutit Římany, aby spolu bojovali pro jejich obveselení. Vzbouřenec Spartakus donutil zajaté římské vojáky, aby bojovali jako gladiátoři pro pobavení jeho i jeho mužů na oplátku za ponížení, jež museli snášet, když jim vnutili pro-

fesi gladiátora.¹¹⁹ Židovští povstalci v Kyréné (severní Afrika) provedli totéž jak Římanům, tak Řekům.¹²⁰ Nakonec byly tyto odlišné typy gladiátorů ztělesňovány profesionálními soupeři, už ne samnitského, galského nebo thráckého původu, kteří se těmto etnickým způsobům boje naučili v gladiátorských školách. Z jednoho nápisu například vychází najevo, že jistý Thelyphus, gladiátor samnita, byl původem z Thrákie.¹²¹ Koncem republiky a na začátku císařství už římský gladiátor pozvolna ztrácel své jednotlivé etnické podoby. Objevily se etnicky neutrální gladiátorské typy jako *murmillo*, *secutor*, *retiarius*, *provocator*, *hoplomachus* a *eques* a samnita s galem začátkem císařství nakonec zmizeli. Nicméně *thraex* se udržel po celou existenci gladiátorských her. To, že se úplně vytratily dva ze tří etnických gladiátorských typů, může znamenat, že v období raného císařství pokoření nepřítelů už pro Římany nebylo to nejdůležitější. Ponižení nepřítelů se ovšem stále předpokládalo tam, kde byli váleční zajatci nuceni bojovat jako gladiátoři pro obveselení svých přemožitelů.

Pokud bych měl já sám vysvětlit, čím gladiátorské zápasy Římany tolik přitahovaly, nepřeceňoval bych příliš jedinou hodnotu tohoto sportu, která se očividně nabízí. Tento fenomén je příliš složitý, jak jsme viděli výše ve vzájemně si odporujících reakcích opovržení a obdivu, které gladiátorský zápas v Římanech vyvolával.¹²² K důvodům velké obliby *munu* patřily mravní ideály na straně jedné a uspokojení nejnižších lidských pudů na straně druhé. Některé teorie prosazované badateli, jako předvedení válečnického umění nebo demonstrování římské moci, jsou historicky doloženy a dodávají gladiátorským hrám na lesku. Jiné teorie se zdají méně pravděpodobné. Například hypotéza „očisty“, nabízená Paulem Plassem, podle níž násilí gladiátorského zápasu zbavilo diváky přirozenou cestou nutkání k agresivitě, je v kontextu římské kultury nesmyslná.¹²³ Neexistuje důkaz, že by tomu Římané někdy věřili, a pokud ano, pak žádný pozitivní vliv nelze v tomto smyslu dokázat. Gladiátorské zápasy římskou společnost na její cestě dějinami před nesčtným násilím rozhodně neuchránily.

Aniž bych tvrdil, že je nejdůležitější, chtěl bych nabídnout ještě jeden důvod, proč měly gladiátorské zápasy nad římským světem takovou moc. Úryvek z Livia do jisté míry potvrzuje ohlas gladiátorských her z pohledu diváka. Líčí gladiátorské zápasy, které v Antiochii na řeckém východě uspořádal pořímštělý helénský vladař Antiochos Epifanés (v roce 175 př. n. l.). I když je publikum řecké, příklad platí i pro Římany.

Uspořádal [Antiochos] gladiátorský munus po římském způsobu, který u diváků, nepřivykklých takové podívané, vyvolal nejprve spíše velké zděšení

*než radost. Později, když pořádal munera častěji, tak v obou případech, jak u munu, který trval do zranění protivníka, tak i toho druhého, který si žádal boj na život a na smrt, to už byla důvěrně známá a pro oči líbivá podívaná.*¹²⁴

Řecké publikum takové představení ještě nikdy nevidělo a je pochopitelné, že zpočátku reagovalo poněkud přecitlivěle. Antiochos přesto své poddané neúnavně přivykal gladiátorskému zápasu jak v jeho lehčí, tak i krvavé podobě. Výsledkem jeho úsilí bylo to, že si diváci uvědomili, že se jim krveprolití a smrt pro zábavu líbí: naučili se mít z gladiátorských her požitek. Tento přechod od hrůzy k uspokojení si v počátcích gladiátorských her v Římě určitě prožilo i římské publikum. Jeden řečník v obvyklém rétorickém cvičení říká, že diváci byli přecitlivělí a při pohledu na zranění gladiátorů dokonce odvrátili hlavu. Zmíněný řečník však zároveň zdůrazňuje, že i útlocitní diváci se naučili přijímat krvavé násilí arény a zakusili to, čemu dnes říkáme *Schadenfreude* („radost z utrpení druhého“), poté co viděli gladiátory, v mnoha případech odsouzené zločince nebo válečné zajatce, které stihla zasloužená odplata a museli riskovat svůj život v aréně.¹²⁵ Proslulým příkladem takového přechodu od hrůzy k požitku je zkušenost mladíka jménem Alypius, který jako křesťan gladiátorskou podívanou nesnášel, dokud ho přátelé nevzali na *munus*. Když se začalo zápasit, Alypius pevně zavřel oči, aby se nemusel dívat na to, co mělo přijít, otevřel je však při mohutném zařvání davu ve chvíli, kdy byl jeden gladiátor zraněn a klesl k zemi. Pohled na krev ho okamžitě opojil. Rychle pochopil, co to je požitek v amfiteátru, který, jak pravil Alypiův starý přítel, církevní otec Augustin, kypí „obludnými rozkošemi“.¹²⁶ Pro Plinia Mladšího znamená amfiteátr především potěšení pro zrak i sluch, kdežto Seneca zmiňuje rozkoš při pohledu na krveprolití.¹²⁷ Křesťanští spisovatelé jsou sice předpojatí svědci, nicméně požitky gladiátorských her jim nebyly cizí. Cyprián, biskup v Kartágu ze 3. století n. l., hovoří o krvi, jež je potěšením pro oči, a poukazuje na ironizující smysl gladiátorské podívaně: člověka zabijí pro rozkoš (*voluptas*) člověka.¹²⁸ „Rozkoše“ amfiteátru pramení z primární lidské zkušenosti: pohledu na krev. Navíc krveprolití a smrt nepatřilo jenom ke gladiátorskému zápasu. Do poloviny 1. století n. l. se *munus* vypracoval na podívanou o třech dějstvích: dopolední štvanci zvířat (*venatio*), polední atrakci (*meridianum spectaculum*), při níž byli různými způsoby popravováni odsouzenci, kteří spáchali hrdelní zločiny, a odpolední gladiátorská představení. Z císařů byl patrně největším obdivovatelem *munu* Claudius. S potěšením vydržel na místě po všechna tři dějství včetně poledního programu, kdy většina diváků opustila arénu, aby se neobědvali.

Suetonius ho líčí jako „krutého a krvežíznivého“ a Claudius si tyto přídomy jistě zasloužil pro své „nemorální chování“ v amfiteátru, kdy přikazoval zabít gladiátory, kteří náhodou upadli. Tento osud stihl především *retiarie*, gladiátory se sítí, po kterých bažil nejvíce, protože bojovali bez helmy a Claudius měl rád výraz v jejich tváři, když umírali.¹²⁹ Přes tyto výstřednosti se ale Claudius nijak nelišil od průměrného diváka, který si pohled na krutou smrt užíval. I kartaginský dav chtěl být svědkem Perpetuiny popravu zmíněné na začátku této kapitoly.¹³⁰ Tertullianus říká, že i lidé, kteří nesnesli pohled na člověka, který zemřel přirozenou smrtí, byli po vstupu do amfiteátru opojeni podívanou na zohavená zkrvavená těla. Po představení byla jejich touha ukojena dosytosti. V Kartágu bývalo zvykem, že diváci po skončení programu sešli dolů do arény, aby si prohlédli těla těch, kdo byli při představení zabiti, a zblízka se pokochali výrazem jejich tváří.¹³¹ Toto okouzlení těly těch, kdo zemřeli násilím, nebylo vlastní jenom Římanům. Platón píše o jistém Leontiovi, který se styděl za svou nutkavou potřebu vidět těla popravených zločinců v jámě za Athénami a nakonec své žádostivosti podlehl.¹³² Touha vidět lidské utrpení a smrt je zřejmě obecnou lidskou vlastností. Thomas Macaulay líčí slavnostní atmosféru, jež provázela výkon trestu na odsouzených za hrdelní zločiny v Anglii 17. století:

*Ve dnech, kdy probíhal soud, pořádali úctyhodní muži v Bridewellu společenská setkání, protože chtěli vidět, jak budou ty ubožačky mrskat konopným bičem. Muž odsouzený k smrti rozmačkáním proto, že se nepřiznal, žena upálená zaživa za padělání mincí, vzbuzovali méně soucitu, než dnes cítíme k uštvanému koni nebo dobytčeti v chomoutu. Souboje, vedle nichž je zápas v boxu vybranou příjemnou podívanou, patřily k nejvyhledávanějším kratochvilím většiny města.*¹³³

A jako rána palicí do hlavy je Macaulayho dovětek, že v této době byly pořádány gladiátorské zápasy (i když jistě ne tak často jako ve starověkém Římě).

Zástupy se srocovaly v touze vidět gladiátory, jak se vražednými zbraněmi vzájemně sekají na kusy, a řičely rozkoší, když některý z bojovníků přišel o prst nebo o oko.

Friedländer zmiňuje dva další případy gladiátorských her v křesťanské Evropě, jeden z Neapole čtrnáctého století a druhý z Lyonu ve století šestnáctém. Podle popisu, který Friedländer uvádí, si tato podívaná svou krutostí a vražedností v ničem nezadala se starověkým Římem.¹³⁴ Leonard Thompson vyzdvihuje slavnostní veselí (pikniky apod.), jež provázelo veřejné popravy oběšením v Anglii osmnáctého století a lynčování v Americe století

dvacátého.¹³⁵ Slavnostní atmosféra všech těchto krutých podívaných je srovnatelná s náladou diváků při *munu* ve starověkém Římě. Postava z Petroniova *Satyrikonu* hovoří o svém vzrušení z nadcházejícího *munu* a zcela nepokrytě vyzrazuje, co je na něm nejpůsobivější: „[editor] bez milosti předvede obyčejnou řezničinu přímo uprostřed arény, aby tu krvavou řez všichni diváci dobře viděli“.¹³⁶ Pro Římany bylo krveprolití v aréně pravděpodobně morálně nezávadnou podívanou. Seneca líčí cestující, kteří se po jistém čase stráveném na venkově už nemohou dočkat, až se vrátí do města, a zcela nenuceně hovoří o půvabu *munu*. „Příliš dlouho naše uši neslyšely potlesk a říčení davu; je už na čase pokochat se lidskou krví“.¹³⁷ Je zřejmě správné předpokládat, že touha vidět smrt byla jedním z hlavních důvodů, proč lidé chodili na gladiátorská představení, jak dokazuje následující příhoda, která se týkala konzula L. Quinctia Flaminina (192 př. n. l.). Lucius si s sebou do Galie vzal svého oblíbeného prostituta a odjel z Říma právě před konáním *munu*, na který se prostitut těšil. Když se na hostině objevil jeden šlechtic z Galie, Flamininus se zeptal prostituta, zdali nechce vidět toho Gala zemřít, vzhledem k tomu, že přišel o gladiátorské představení v Římě. Prostitut, který nebral Lucia vážně, přikývl, konzul tasil meč a Gala zabil.¹³⁸ I na řeckém východě, kde vůči gladiátorským hrám Římanů existovala jistá nechuť, většina měst nakonec přijala tuto formu zábavy jako zdroj potěšení.¹³⁹ Postava v příběhu řeckého autora Lúkiána, satirika ze 2. století n. l., píše o „rozkoši“ (*terpnon*) z gladiátorského představení, které viděl, včetně podívané na dravá zvířata, lovená oštěpem a pronásledovaná psy (*venatio*), a odsouzených zločinců v řetězech, napadených dravými zvířaty.¹⁴⁰ Plinius Mladší zmiňuje potěšení davu přihlížejícího výkonu trestu na udavačích, kteří sužovali falešnými obviněními své spoluobčany za vlády despotického Domitiana. Požitkem pro přihlížející je uspokojení z vykonané spravedlnosti, nikoli krev udavačů, protože Traianus, veskrze milostivý císař, je posílá do vyhnanství. Svou zmínkou o udavačích, kteří stáli v krvi odsouzenců popravených dříve, Plinius nicméně asi vyzradil Traianovo nevyslovené přání, že by ho pohled na jejich krev potěšil.¹⁴¹

Ať se nám výše zmíněný římský přístup třeba nelíbí, každý, kdo chápe význam historie jako nástroje pro pochopení jednotlivce, musí být velmi opatrný, aby chování dávno zaniklých společností neposuzoval pokrytecky. Jak ke gladiátorské podívané vysvětluje Walter Pater v románu *Dojmy a myšlenky Maria Epikurejce*, každá společnost je stížena svou konkrétní mravní slepotou, kterou příští generace nesdílejí a která vystavuje tuto bývalou společnost anachronické kritice.¹⁴²

Tato dlouhá kapitola o násilí římské lidové zábavy asi zanechá v dětech dnešního světa pocit samolibého sebeuspokojení. Přesto by možná bylo na místě, abychom se zeptali sami sebe – a to je dobře vždycky, například když čteme o obchodu s otroky nebo o rozsáhlém náboženském pronásledování té či oné strany nebo o čemkoli jiném, co v nás vyvolá otázku, „Cožpak je tvůj služebník pes, že by se dopustil něčeho tak strašného?“ – nejen co při tom cítíme a co by nás, za vhodných podmínek, přimělo k něčemu podobnému; ale srozumitelněji, jakými myšlenkami, jakými úvahami se naše mysl zaobírá, aby nás, pokud bychom žili v jiné době a obklopeni těmito zákonem povolenými zločiny, pro ně vybavila přijatelnými omluvami. Každá doba má asi svůj typický moment slepoty a z ní plynoucí typický hřích – zkušební kámen neotřesitelného mravního přesvědčení u mála vyvolených.¹⁴³*

Gundersonovo použití slova „všednost“ k charakterizování římského souhlasu s vražedným násilím jakožto normální zábavou zdánlivě připomíná myšlenku Hany Arendtové v knize *Eichmann v Jeruzalémě: Reportáž o zlu jako všedním jevu: všednosti zlého jednání v nacistickém Německu*. Gunderson píše:

Na aréně je naprosto pohoršující její všednost. Krutost her není projevem krutosti civilizace v jiné podobě. Tato krutost se naopak podílí na vytváření a šíření společenského mravního názoru, který se s násilím naprosto ztotožňuje.¹⁴⁴

Soud Hany Arendtové o nacistech bychom však pro starověký Řím neměli používat. Krutost nacistů na rozdíl od krutosti Římanů musí být posuzována v kontextu vyšších hodnot civilizace 20. století.

Mohli bychom oponovat, že my, lidé moderní doby, už skutečné krveprolití a smrt v takové míře k pobavení nepotřebujeme, protože jsme z filmů, televize, webových stránek, videoher a tak dále zvyklí přijímat její náhražky, které touhu po násilí a bizarní představy uspokojí.¹⁴⁵ Dalo by se namítnout, že tyto náhražky jsou v první řadě zaměřeny na mladé muže. To je sice pravda, ale obliba těchto příběhů přesahuje tuto cílovou skupinu a proniká i do zbytku společnosti. Přinejmenším záleží na úsudku provozovatelů různých médií, kteří obvykle své příznivce dobře znají. A je to i věc zpravodajských médií (jejichž cílovou skupinou nejsou mladí muži), s jejichž politikou „čím víc krve, tím žádanější“ se denně setkáváme v televizi i v novinách.¹⁴⁶ Lze jen souhlasit s K. M. Colemanovou, když píše o náchylnosti lidské

* Bible, Druhá kniha královská, 8:13. (pozn. překl.)

psychiky k „vydráždění zprostředkovanou bolestí“.¹⁴⁷ Nesmíme zapomínat, že rozdíl mezi Římany a námi v této otázce není výsledkem toho, že jsme si najednou uvědomili nutnost humánnějšího zacházení se všemi lidskými bytostmi i se zvířaty, ale důsledkem postupného posunu společenských hodnot, k němuž dochází od průmyslové revoluce. Pokud jde o podívanou na divoká zvířata zabíjená pro zábavu, dnešní Američané se od Římanů příliš neliší. Od poloviny 60. let minulého století američtí televizní diváci s neskrývaným nadšením sledovali, jak celebrity a slavní lovci zabíjejí velká zvířata jako jsou sloni, lvi, nosorožci a medvědi.¹⁴⁸ Dívali se na *The American Sportsman*, pořad televizní stanice ABC, v tak hojném počtu, že se udržel na obrazovce celých 22 sezón. I když se postoj vůči lovení a zacházení se zvířaty obecně na začátku 21. století do jisté míry změnil, americký televizní program stále nabízí jinou „show“ se štvanicí velkých zvířat.¹⁵⁰ Zraňovat a zabíjet pro zábavu lidí je samozřejmě něco úplně jiného, je však třeba poznamenat, že i my dál uspokojujeme své přirozené choutky po krveprolití a násilné smrti, ne sice ve skutečném životě, ale zprostředkovaně, díky technologickému pokroku.

REJSTŘÍK

- acclamatio* 81, 144
 Achilleus 25, 56, 123, 125
acta diurna 100
 aedil, aedilové 48, 61, 91, 146, 153,
 157–160, 162, 164–166, 170, 177, 196,
 198n, 203, 219n, 227, 232, 257
 Aelianus 204, 215
 Aemilius Celer 76
Aes Italicense 67
 Agrippa, M. Vipsanius 169, 172
 Agrippina (Neronova matka) 172
 Aiás 26
 Aischylos 235
 Aktium 179, 187, 193
 Alexander Severus (císař, 222–235 n. l.)
 196, 260
 Alexandrie 52, 60
 Alypius 36, 146n, 194
 Ammianus Marcellinus 129, 196, 199
 amfiteátry viz též Koloseum 230–239
 — dřevěný amfiteátr 178n, 189–191, 222,
 233–237, 249, 255
 — kamenný amfiteátr 230n, 235–237,
 242, 279
 — podzemí amfiteátru (*hypogeum*) viz též
 Koloseum 234, 239, 259n
 — vojenský amfiteátr (*amphitheatrum*
castrense) 209, 322
 Ancyra 78
 Androclus (Androklés) 139, 214n
Androkles a lev 215, 269
 Anicius Maximus 228
 Antiochie 151, 235
 Antiochos Epifanés 35n, 151
 Antonia 250
 Antoninus Pius (císař, 138–161 n. l.) 269
 Antonius, Marcus (M. Antonius) 33, 169,
 179, 185, 187, 193, 211, 221, 250
 Antonius, C. 221
 Apollónios (filosof) 235
apparitores 247
 Appiános z Alexandrie 44, 214n, 222
 Apuleius 53, 216
 Aquilius Gallus 161
 Aquincum 98n
 Aquitania 71
 Arcadius 72
 Arendtová, Hannah 39
 Arés (řecký protějšek Marta) 98
argentarius 195
 Aristofanés 235
armamentarium 65
 Arnobius 107
 Arsinoé 166
 Artemidóros 58
 arvalští bratří (*Fratres arvales*) 250
 Asia (provincie) 62, 157
 asiarcha 205, 208
 Athény 37, 177
 Atticus (Ciceronův přítel) 49, 221
 Attis 218
 augur 151
 Augustin, sv. 36, 146, 194
 Augustus (císař, 31 př. n. l. – 14 n. l.)
 viz též Octavianus 13, 18, 25, 52, 59n,
 67, 75, 78, 91, 96, 102, 136n, 167–170,
 172–178, 181, 186–189, 191–193, 211,
 216, 230, 234, 236n, 244, 246–250,
 255–257, 265, 279
 Aulus Gellius, *Atické noci* 203, 214
 Aurelianus (císař, 270–275 n. l.)
 Aurigemma, Salvatore 90
 Ausonius 25

- Baetica (provincie) 208
 Balbus, Cornelius 208
balteus (gladiátorův opasek) 51, 103, 110, 122
 Barnum, P. T. 17
 Barton, Carlin 37
basilica 232
 — Porcia 253
 — sv. Jana v Lateráně 263
 — sv. Marka 262
 — sv. Petra 262
 Beda Ctihodný (Venerabilis) 241
 Belgica 71
Ben Hur (film) 272
 Bernini, Gian Lorenzo 264
bestiarius (pl. *bestiarii*) 47, 84–87, 163, 165, 198, 201, 207
 Bibulus, M. Calpurnius 160
 Binghamová, Sandra 148
 Biondo, Flavio 261
 Bird, Robert Montgomery 42
 Bithýnie (provincie) 41, 61
 Blandina, sv. 16, 213
 Bocchus (král Mauretánie) 84
 Bomgardner, D. L. 68, 229
 Borgnine, Ernest 272
 Boyd, Stephen 281
 Bracciolini, Poggio 261
 Brasidás 26
 Brutus, D. Junius Albinus (jeden z Caesarových vrahů) 83, 163
 Brutus, D. Junius Pera (k jehož počtě se konal první *munus* v Římě) 24
 Brutus, Junius (zakladatel republiky) 286
 Brutus, M. Junius (vůdce Caesarových vrahů) 186, 203, 221n, 246
 Bulwer-Lytton, Edward 17
burladeros 300
 býčcí zápasy 18, 203, 229, 261
 Byron, George Gordon, lord 265n
 Caelius Rufus, M. 219n
 Caesar, C. Iulius 48–50, 52, 59n, 80, 83, 87, 116, 143, 156n, 159–161, 163n, 166n, 169, 169, 172, 175n, 178, 181, 184–186, 202n, 221, 234–236, 238n, 241, 253, 257, 279
 caesar 188, 194, 240n, 269
 Caligula (císař, 37–41 n. l.) 17, 60, 62, 94, 109, 113, 118, 145, 168, 171n, 175–178, 208, 216, 236n, 250, 257, 273n
 Calpurnius Siculus 222, 237, 249
 Cameron, Alan 197
 Cannae (Kanny), bitva u 151
 Capitolium 162
 Capua 43, 52, 234, 285
 Caracalla (císař, 211–217 n. l.) 76, 133
 Caron, Baudoin 105
 Carter, Michael 295
 Cascellius, A. 146, 161
 Cassiodorus 92, 93, 299
 Cassius Dio 29, 33, 55, 76, 121, 149, 170–178, 182–190, 201, 221, 226, 232, 234, 236, 252, 255, 260, 270, 298, 314
 Cassius, C. Longinus (jeden z Caesarových vrahů) 203
Castra Misenatium 258
 Catilina 52, 160–162
cavea viz amfiteátry
 Cebeillac-Gervasoni, M. 124
 Cellini, Benvenuto 263
cena libera 80, 81, 212, 273, 274
 cena za gladiátory 65, 67
centuria, praerogativa 159
 Ceres 177
 Charun 97
 Cicero, M. Tullius 99–104, 117, 138, 156–163
 Circus Flaminius 160
 Circus Maximus 153, 160, 184
 Claudius (císař, 41–54 n. l.) 36, 53, 59, 60, 75, 87, 94, 96, 136, 137, 139, 142, 148
 Claudius Pulcher, Ap. 153, 162
 Clodius Pulcher 162
Codex Theodosianus 29
 Colemanová, K. M. 39, 105
collegia 149
 Commodus (císař, 180–192 n. l.) 182n, 219n, 225n, 244, 258, 279–281
confector 214
 Connolly, Peter 255
contio 174
 Corbeill, Anthony 135
 Crassus Dives, M. Licinius 44, 275
 Crassus, P. Licinius 154
 Crowe, Russell 278
cunei 248
curator 124, 238

- Curio, C. Scribonius 157, 165, 220, 233
 Curius Dentatus, M. 200
 Cyprián z Kartága 36, 50
- Dácie a Dákové 35, 185
 Daidalos 223, 239
 Dalmácie 111
damnati viz zločinci
damnatio 41, 179, 181, 188, 191, 205,
 213–217, 278
 Danaovny 218
 Daves, Delmer 272
 Dea, Dia 251
 decimace (*decimatio*) 29, 45, 287
 Decius Mus, R. 32
 Deianeira 218
Demetrius a gladiátoři 272–274, 298
 DeMille, Cecil B. 267–271
 Dessau, Hermann 150, 310
devotio 32
 Diana 99, 239
 Dickens, Charles 335
 Didius Julianus (císař, 193 n. l.) 312, 317
 Dio Chrysostomos 235
 Diocletianův edikt 72
 Diomédés 26, 125
 Dirké 218
 Divadlo Pompeiovo 231
Divy města Říma (Memorabilia Urbis Romae)
 239
 Domitianus (císař, 81–96 n. l.) 247, 249,
 257, 259, 270
 Domitius Ahenobarbus (Neronův prapra-
 dědeček) 84
 — (Neronův dědeček) 136
 Douglas, Kirk 275
 Drusus (Tiberiův syn) 316
 Drusus Claudius Nero (Tiberiův bratr) 172
duovir (pl. *duoviri* – dva vysocí úředníci
 římských měst a kolonií) 83, 169, 230,
 294, 328
duoviri quinquennales 230
 Dupontová, Florence 332
- Eagan, Richard 274
editor (pl. *editores*) viz též *munerarius* 156,
 173, 195, 221–225, 232, 253–255, 270,
 277, 278, 285, 295
 Edmondson, J. C. 286, 299
- Edwardsová, Catherine 233
 Eleutheria 26
 Epiktétos 63
Epitafia 26
 Erskine, Chester 325
 Etruskové 26
 Eurípidés 235
euripus 238
 Eusebius 210, 284
 Eutaricus Cillica 228
 Exochus, M. Antonius 142
- Fabiola* 337
familia gladiatoria 48, 55, 59, 64, 75
 Farsaly, bitva 202
 Fast, Howard 42
 Faustina 58
 Felicitas 209, 211, 213, 323
 Filippopolis 78
 Flamininus, T. Quinctius 30
 Flaviovský amfiteátr viz Koloseum
 Flavius Germanus, T. 61
 Fleischer, Richard 276
 Florus 43
 Fortuna 98
 forum (*Forum Romanum*) 210–235, 237,
 257
forum boarium (dobyččí trh) 152
 Foster, Preston 271
 Friedländer, Ludwig 285
 Fronto, M. Cornelius 166
 Fucinské jezero 139, 187, 192
- Galateia 192
 Galatia 61
 Galénos 62, 63
 Galie 38, 61, 67, 120
 Galie Zalpská 44
 Gallienus (císař 259–268 n. l.) 298
 Gassman, Vittorio 277
 Germanicus (křesťanský *damnatus*) 206
 Germanicus (Tiberiův synovec a adoptovaný
 syn, Claudiův bratr) 172, 176, 204
 Gérôme, Jean-Léon viz též *Pollice Verso* 134,
 135
 Geta 209
 Gibbon, Edward 261
 Giovagnoli, Raffaello 42
Gladiátor (film) 277

- Gladiátor* (hra) 42
 gladiátorky 120–124, 133
 gladiátorská škola (*ludus gladiatorius*) 46
 — *Ludus Dacicus* 65
 — *Ludus Gallus* 65
 — *Ludus Magnus* 53–55, 61 66, 118, 259
 gladiátoři, typy:
 — *andabates* 116n, 337
 — *cruppellarius* 120
 — *dimaecharus* 119
 — *eques* (pl. *equites*) 77, 83, 102–104, 112, 116, 174, 302, 337
 — *essedarius* (*essedaria*) 53, 80, 103, 116, 121, 125, 136n, 279, 297, 337
 — *gallus* (Gal) 24, 34n, 45, 101n, 106, 120, 185n, 268
 — *hastarius* 119
 — *hoplomachus* 35, 51, 101n, 104, 106, 109n, 119, 128, 145
 — *laquearius* 116
 — *murmillo* (pl. *murmilliones*) 35, 51, 54, 56n, 102, 104–110, 115, 269, 273
 — *paegniarius* 55, 95, 117n
 — *pontarius* 119
 — *provocator* 35, 51, 55, 101n, 104, 106, 115, 122n
 — *retiarius* (pl. *retiarum*) 35, 37, 56, 58, 102, 106n, 110–115, 119, 128, 149, 183, 268–278, 303, 324, 337
 — *retiarius tunicatus* 112
 — *sagittarius* 118
 — *samnis* (Samnita) 34n, 99, 101n, 104, 185, 303
 — *scissor* 119
 — *secutor* (pl. *secutores*) 35, 51–56, 68, 102, 106, 110–115, 119, 183, 269n
 — *thraex* (Thrák, pl. *thraeces*) 34n, 51, 55n, 58, 101–110, 122, 130, 269, 275, 284,
 gladiátoři císařští 77nn
 Gordianus I. (císař, 238 n. l.) 196, 227n
 Gordianus III. (císař, 238–244 n. l.) 91, 243, 245
 Gracchus, C. Sempronius 232
 Gracchus, Ti. Sempronius 153
gregarii 69n
 gryf 105, 107n, 269
 Gunderson, E. 39, 180
 Hadrianus (císař, 117–138 n. l.) 65, 141
 Hannibal 151, 200, 244
harenarii 130, 301, 324
 Hawthorne, Nathaniel 265n
 Haywardová, Susan 273
 Hektór 56, 125
 Herkules 55, 98, 128, 182, 217–219, 223–225
 Hermeros 150
 Hermes (gladiátor) 53, 76, 127n, 254
 Héro a Leandros 191
 Héródiános 317
 Hésiodos 26
 Hilarianus 210–214, 323
 Hilarion, sv. 147
 Hispalis 208
Historia Augusta 33, 202, 227
 Homér 56
 Hopeová, Valerie 143, 292
 Hopkins, Keith 24, 28, 58, 140n
 Horatius 22, 46, 102, 139, 150, 152, 193, 249
 Horatius Cocles 31
 Hortensius, Q. Hortalus 90, 233, 299
 hostina, veřejná (*epulum*) 144, 155, 166
 Huizinga, Johan 27
 hydraulis 99
 Ignác z Antiochie, sv. 263, 335
Ilias 26, 56
 Iliturgi 28
infamia 31, 45n, 70, 120n, 161, 168, 180, 275
 Ireland, John 275
 Isidor ze Sevilly, sv. 103, 125n
 Italica 67
 Italicus Silius 20, 147
Iuliani viz gladiátoři císařští
 James, Henry 266
 Jeroným, sv. 147
 jezdci 45n, 57, 60, 77, 83, 101, 103n, 121, 144, 158, 167n, 173n, 178n, 180, 184, 225n, 236, 246–249, 251, 255n, 272
 Ježíš 212
 jména gladiátorů 125–127
 Jones, Barry 272
 Josephus, Flavius 175

- Julius Capitolinus 33, 227
 Junkelmann, Marcus 21, 85, 97, 105, 107,
 117, 267, 275, 278
 Jupiter Latiaris 193
 Jupiter Optimus Maximus 162
 Juvenalis 46, 50–53, 56, 58, 111n, 114,
 121, 135, 202, 216, 249, 255

 Kampánie 20, 34, 43, 45, 161, 178, 235,
 285
 Kappadokie 61
 Kartágo 29, 32, 36n, 50, 98, 147, 151,
 155, 180, 198, 205, 209, 271, 317, 320,
 322
 Kilikie 61
 Kiralfyové, bratři 17
klienti 159, 232, 253n, 312
 Koloseum (Flaviovský amfiteátr) 24, 55,
 65, 79, 109n, 122, 132, 146, 181,
 189–192, 196, 217, 223, 225, 228–266,
 269, 273, 277n, 280
 — architektonické uspořádání 65n, 232n
 — *hypogeum* 259n
 — pozdější vývoj 260–266
 — vstupenky a jejich distribuce 253–257
 — zasedací pořádek 244–253
 Konstanca (Rumunsko) 115
 Konstantin Veliký (císař, 311–337 n. l.)
 194n, 206, 240, 319
 Konstantin (Constantius) II.
 (císař, 337–361 n. l.) 239
 konzul 38, 44, 48, 92n, 151, 153, 158n,
 164, 169, 179, 183, 219, 228, 231, 243,
 246, 254, 286
 Korint 63, 190, 235, 243, 294, 328
 křesťanství 15–18, 23, 28, 33, 36, 49, 72,
 81, 147, 193n, 197, 205–212, 218, 228,
 263n, 270, 279, 299, 300, 313, 316,
 319, 323n, 335, 337
 Kubrick, Stanley 42, 267, 274
 Kybélé viz též *Magna Mater* 153, 219, 310
 Kyle, Donald 25, 151
 Kýmy (Cumae) 253, 301
 Kyréné 35

 Laetorius, C. 153
 Laevinus, M. Valerius 153n
 Landiová, Elissa 270

lanista 29, 41, 43, 47–49, 53n, 63, 68,
 70–72, 99, 121, 135, 141n, 161, 168, 180,
 208, 278, 283, 289, 295, 301, 313, 338
 Larisa 78
 Laureolus 216, 223
 Lentulus Batiatus (Vatia) 43, 48, 274, 290
 Lentulus Spinther, P. Cornelius 161
 Leontios 37
 Lepidus, M. Aemilius 151–154, 231, 236
 Leroy, Mervyn 279
 Lester, Richard 338
 levharti 84n, 88n, 92, 129, 198, 203,
 212n, 219n, 224, 226n, 324, 326
 levorukost viz Scaeva
libellus munerarius (pl. *libelli*) 54, 100,
 271, 337
 Liber Pater 200
Liber spectaculorum (Martialis) 24, 110,
 128, 181, 223, 239, 252
 lidská oběť 23n, 87, 178, 193, 205n, 211n,
 217
 liktoři 82, 247, 298
 Livia 172, 177, 250
 Livienus Regulus 149
 Livius 35, 47, 66, 152–155, 180, 198, 205
 loajalita 23, 33, 55, 252, 294
locarii 254
locus 254
 Lollius Maximus 193
 lov zvěře viz *venationes*
 lovci viz *venatores*
 Lucanus, C. Terentius 150, 154
 Lucas, George 338
 Lucilius 285, 301, 303
 Lucretius 257
 Lucretius, D. Satrius Valens 74–76, 83
ludi (každoroční hry) 19, 48, 2, 153–159,
 164, 170n, 174n, 177, 193, 198n, 205,
 219–222, 232n, 244, 310
 — *Apollinares* 221, 310
 — *circenses* 153, 177
 — *Cereales* 177
 — *Florales* 310
 — *funebres* 154
 — *Megalenses* 155, 160, 219n, 310
 — *Plebei* 310
 — *Romani* 153
 — *scaenici* 153

- ludus* viz gladiátorská škola
 — *bestiarius* 86, 293
 — *Matutinus* 60, 63, 86
 — *venatorius* 41, 86
ludia 53
 Ludvík Bavor 261
 Lúkiános 130, 285, 290, 294
 Lyon (Lugdunum) 16, 37, 71n, 213, 300
- Macaulay, Thomas 37
 MacMullen, Ramsey 195
 Maecenas 22, 236
maenianum 231n, 251, 253, 255–257
 Magna Mater viz též Kybélé 153
 Makedonie 98, 153n, 205, 208, 252
 Mann, Anthony 281
manubiae 242, 330
 March, Frederic 270
 Marcus Aurelius (císař, 161–180 n. l.) 21, 48, 58, 67n, 71, 79, 110, 137, 142, 168, 182, 195, 210, 277n, 281
 Mariccus (galský vzbouřenec) 206
 Marius, C. (vojevůdce) 147
 Marius, M. (Ciceronův přítel) 21
 Mars 98, 122, 127, 178, 186, 191, 236n
 Marshall, William 273
 Martialis viz též *Liber spectaculorum* 24, 51, 53, 55, 76, 83, 90, 109n, 127n, 132, 139, 181, 190–192, 204, 217n, 222–225, 228, 239–241, 247, 249, 252, 254, 258
 Mature, Victor 272
 Maximus z Verony (přítel Plinia Mladšího) 19, 172
 Megara 203
 Meijer, Fik 267, 275
 Merkur 97n, 183
meridiani 259, 300
 Messalina 136, 250, 273
metae 279n, 317
 Metellus Celer, Q. Caecilius 254
 Metellus Macedonicus 285
 Metellus Nepos, Q. Caecilius Q. 161
 Metellus Pius Scipio, Q. Caecilius 161n
milites stationarii 148
 Milo, T. Annius 163
 Miltiádés 26
 Minerva 176n
 Minturnae 43, 136, 140
- Minucius Felix 49
 Misenum 60, 258
missilia viz *sparsio*
 Mithradates (války s Mithradatem) 34, 43, 104
 mozaiky 80, 94, 102, 111, 128n, 138
 — Zliten 87–90, 100, 112, 131
 Mucius Scaevola 31, 218
 mučedníci 205, 213, 263n
munerarius (pl. *munerarii* viz též *editor*) 19, 43, 55, 68–72, 77, 83, 100, 129, 137–141, 143, 149n, 171, 175, 178, 183, 188, 197, 212, 253, 271
munus pohřební 19n, 24–26, 78, 143, 150, 154, 163, 172n, 176, 194, 232
naumachia 139, 181, 184–192, 259
- Neapol 37, 82, 108, 258
 Nemejský lev 182, 223
 Nemesis 98n, 106, 178
nemus Caesarum 181
 Nero (císař, 54–68 n. l.) 18, 29n, 55, 60, 75, 109, 121, 136, 144, 149, 166, 168, 171n, 177–182, 189–192, 203, 207n, 222, 237–242, 249, 252, 255, 258, 268–270, 277, 279
Neroniani viz gladiátoři císařští
 Nerva (císař, 96–98 n. l.) 298
 Níkoláoš z Damašku 25, 158
 Nigidius Maius, Cn. Alleius 76, 178
 Nippel, A. W. 158
 Nobilior, M. Fulvius 198
 Nonius Bassus, L. Flavius Silva 77, 79, 242
 North, Alex 274
noxii viz odsouzení 87, 95, 97
 Nuceria 149
- Oakley, S. P. 32
 Octavianus viz též Augustus 33, 59, 167, 169, 179, 184–187, 192n, 216, 246n
 odměny
 — palmová ratolest 82
 — v hotovosti 46, 128, 142n, 178, 180n
 — vavřínový věnec 57
 Oliver, J. 72
 Olivier, Laurence 275
ordinarii 64, 77
 Orlandiová, Silvia 244
 Orfeus 217, 222, 225

- Ostie 124
 Ovidius 47, 88, 100, 136, 177, 249n
 Owen, S. G. 114
- Pád říše římské* 281
paedagogi 248
 Pagetová, Debra 274
 Palance, Jack 277
 Palmer, R. E. A. 72
palus viz gladiátorský výcvik 50n, 54n, 68
pancration 15
 Pannonie 61, 98
 Papežové
 — Benedikt XIV. 264
 — Klement X. 263
 — Klement XI. 262, 264
 — Mikuláš V. 262
 — Pius II. 262
 — Pius V. 263
 — Pius VII. 264
 — Silvestr I. 262
 — Sixtus V. 262
parmularii 109n, 148
 Pasifaé 217n, 223, 239
 Pater, Walter 38
paterfamilias 109, 120
 Patroklos 26, 125
 Patterson, Orlando 30
parma (parmula) 105n, 109n, 132
 Paullus, L. Aemilius 205
pax deorum 210
pegma 199, 216
 Penthesilea 123
 Pergamon 62, 70, 78
 Perpetua, sv. 15–17, 37, 81, 209–214, 218
 Perseus (makedonský král) 104, 155, 205
 Perseus (mytický hrdina) 126, 199, 225
 Pessinus 153
 Petronius viz též Trimalchio 168, 171, 207n
 Philippus Arabs (císař, 244–249 n. l.) 91, 193, 227
 Philocalův kalendář 177, 193, 316
 Phoenix, Joaquin 279
 Piazza di Spagna (Španělské schody) 192
pietas 164
pinnirapus (pinnrapus) 124, 303
 Piso Caesoninus, L. Calpurnius 208
 Plass, Paul 35
 Plataje 26, 79, 221
 Platón 37
 Plinius Starší 60, 90, 143, 184, 198–204, 214, 232–234, 238, 259
 Plinius Mladší 19n, 22, 30, 32n, 36, 38, 109, 156
 Plummer, Christopher 281
 Plútarchos 44n, 80n, 157, 160–163, 232, 249
 polední představení (*meridianum spectaculum*) 36, 87, 94n, 97, 146, 175, 181, 186
pollice infesto 135
pollice verso (gesto) 135
Pollice Verso (obraz) viz Jean-Léon Gérôme 17, 134n, 269
 Polybios 155
 Polykarpos, sv. 205
pompa viz též *propompé* 75, 81n, 244, 273
 Pompeje 17, 45, 52, 57n, 61, 66, 73–76, 81–83, 100, 119, 125, 132, 149, 161, 170, 177n, 230n, 233, 259, 271
 Pompeius Magnus 21, 59, 84, 161, 166, 200–203, 238
 Pontos 61
 Porsenna 31
Porta Libitienensis 183
Porta Sanivivaria 15, 213
Poslední dny Pompejí 271
postulaticii 63, 77
 Potter, David 25, 137, 211
 Praeneste 52, 56, 65, 170
praetor 48, 62, 67, 78, 158–160, 162, 165–168, 170–172, 177, 219, 221, 236, 244
 praetoriánská garda 148, 190, 272
probatio armorum 82
 Probus (císař, 282–283 n. l.) 222, 227n
procurator 60n, 141, 170
 prokonzul 206
prolusio 99, 278
 Propertius 250
propompé 83
 propuštěnci 180, 206, 236, 252
 Prudentius 147, 193
pullus 255n
 punské války 28, 32, 151, 155, 199n, 278
 Puteoli (Pozzuoli) 121, 247

- Pydna 155
 Pyrrhus 200
quaestor 315
 Quinn, Anthony 277
Quinquatrus 176
 Quintilianus 47
Quo Vadis? 279n

 Ravenna 52, 59n, 64
 Rawson, E. 246, 254
 Reaová, Rossella 241
 Reed, Oliver 278
 Regulus 32
Res Gestae (Augustus) 13, 91, 172, 176
 Rives, James 211
 Robert, Louis 18, 50, 54n, 119, 143
 Robinson, Jay 273
 Roscius Otho, L. 246n
rudarius 78, 141, 280
rudis 65n, 77n, 129, 133, 141, 277
 Rutilius Rufus, R. 169

 Řekové 177, 231n, 235
Řím (seriál BBC, HBO, RAI) 338

Saepta (Ovile) 187, 236n
 Samnité (kmeny jižní Itálie) 32, 34n, 99, 101n, 104
sanitarium 65
 Saturn 193, 212
Saturnalia 177, 193
 Saurin, Bernard-Joseph 42
 Scaeva 183
 Scaevola viz Mucius Scaevola
 Saturus 209, 212–214
 Scaurus, C. Aurelius 48, 169
 Scaurus, M. Aemilius 159, 198n, 232–234
 Scipio Aemilianus, P. Cornelius 205
 Scipio Africanus, P. Cornelius 28, 155, 180, 244
 Scipio Nasica Corculum, P. Cornelius 231
 Scobie, Alex 148, 238
 Scott, Ridley 267, 271, 277
scutarii 109, 148
scutum 106, 109
secunda rudis viz též soudci 65n
 Selurus 216

 senátoři 21n, 45n, 48n, 52, 58, 80, 121, 144, 158, 167n, 172, 179, 181, 183, 196, 225n, 244, 246–250, 252, 255, 259, 262
Senatus Consultum 121
 Seneca Starší 105
 Seneca Mladší 17, 27, 30, 32–34, 36, 38, 41, 50, 56, 79, 86n, 91, 95, 99, 118, 138, 144–146, 173, 194, 201n, 207, 215, 246, 293, 300, 300, 304, 309, 322, 329, 331
 Septimius Severus (císař, 193–211 n. l.) 124, 209
 Servius 25, 285, 309
 Sestius 160, 162, 164, 174, 232
 Sextus Pompeius 192n, 216
 sexuální přitažlivost gladiátorů 58, 126, 128, 249, 275, 293
 Shaw, Brent 16, 213
 Shaw, George Bernard 215, 269
Schadenfreude 36, 44, 216
 Schoedsack, Ernest B. 271
sica viz zbraně
 Sicílie 30, 44, 153, 192, 200, 216, 236, 254, 262
 Silius Italicus 20, 147
 Simmonsová, Jean 325
 Skinnerová, Marilyn 24
 skupina gladiátorská (*familia gladiatoria*) 48, 52, 55, 59, 64, 75, 134
 skupinové zápasy (*gregatim*) 113, 270n, 273, 277–279, 314, 339
 Smyrna 125, 206
sodalitates, skupina *venatores* (severní Afrika) 297
 Sofoklés 235
sontes viz zločinci
 soudci viz též *summa rudis* a *secunda rudis* 205, 207
sparsio 75, 144, 228
Spartaco (kniha), *Spartaco o Il gladiatore della Tracia*, *Spartacus* (kniha, film) 42
 Spartakus (vůdce povstání otroků) 29n, 34, 42–45, 52n, 104, 160, 189, 274–276
spectacula (hlediště amfiteátru) 230
spoliarium 17, 56, 65, 138, 214, 284
 Staberius 152
stagnum Augusti 181, 187, 191n

- stans perit* 131
 Statilius Taurus 236n, 242, 250, 257, 336
 Statius 122, 144, 248
 Strabón 199, 216
 Strode, Woody 275
subligaculum 103n, 110, 112, 115, 122
subsellia 255
 Suetonius 37, 46, 53, 60, 63n, 87, 91,
 109, 113n, 122, 136n, 142, 160, 176,
 178n, 182, 184, 188, 192, 208, 239,
 244, 248, 255, 270
 Sulla, Faustus Cornelius (syn diktátora)
 161, 163n
 Sulla Felix, L. Cornelius (diktátor) 84,
 159, 166, 202, 230, 246, 249n
 Sulla, P. Cornelius (synovec diktátora) 230
 Sulpicius Rufus, Ser. 60, 252
summa rudis viz též *secunda rudis* 65n, 77
suppositicii 76n, 142
 Sibylliny věštby 153

 Tacitus 22, 52, 121, 149, 173n, 180,
 187–189, 208, 231, 237
 Tarpejská skála (na Kapitolu) 237
 Tarquinius Superbus 31
taurokathapsia viz býčí zápasy 203
 Tentyritae 199
 Terentius Lucanus C. 150, 154
 Tertullianus 16, 23, 37, 50, 58, 87, 97,
 147, 193n, 208, 234, 300
 Thassos 78
 Theodoret 196
 Theodorich (ostrogótský král v Itálii,
 493–526 n. l.) 92n, 228, 262
 Theodosius I. (císař, 379–395 n. l.) 72,
 194, 196, 206, 221, 261
 Thessálie 91
 Thessalonika 78
 Thetis 192
 Thrákie 43
 Tiberius (císař, 14–37 n. l.) 60, 63, 67,
 78n, 137, 158, 169, 172–175, 177, 204,
 207, 216, 235, 250
 Tiberius Nero 172n
 Tigellinus 190, 318
 Timoleón 26
 Tiridatés 121
tiro (pl. *tirones*) 54, 68, 142, 167, 303
toga praetexta 248, 332

toga virilis 248
 Toner, J. P. 31
 Toynbeeová, J. M. C. 201
 Traianus (císař, 98–117 n. l.) 38, 65, 92,
 142, 176, 179, 182, 263
 tresty 28–30, 41, 45, 47, 86n, 95–97, 109,
 121, 137, 158, 179, 188, 205–219, 224,
 257, 272
 — *ad bestias* 29, 80, 86, 94, 139, 205–211,
 214–218, 224, 270, 322
 — *ad ludum gladiatorium* 41, 44, 141,
 272
 — *ad metalla* 206n, 274, 319
 — *crematio* viz též *tunica molesta* 109, 209,
 219
 — oběšení 96, 207
 tribun lidu 47, 174, 198, 220, 232, 246,
 332
 Trimalchio viz též Petronius 150, 301
trinqu 71n
 Tritón 187, 192
 triumf 15, 60n, 80, 91, 126, 142, 166n,
 175n, 179, 185, 187, 200, 202, 205,
 234–236, 242, 257, 264
 Trója 26
 trpaslíci 64, 80, 90, 122, 181, 270, 276,
 304, 305
tunica molesta; viz též *crematio* 96, 218,
 300
 Twain, Mark 335

 ukřižování 29, 42, 45, 209, 216n, 290
 Ulpianus 206, 291
 Ummidia Quadratilla 243
 Urso (listina) 67, 169, 294
 Ustinov, Peter 274

 Valerius Maximus 169, 231, 313
 Varro, M. Terentius 90, 93, 161
 Vatinius, R. 146, 164n
 vděčný lev 214n, 324
Ve znamení kříže (film) 268–270
 Vegetius 50n
 Velleius Paterculus 163, 187
venatio (pl. *venationes*) 22, 24, 36, 38, 68,
 71, 74n, 82–85, 88, 91n, 94, 98, 122,
 148n, 159, 175n, 178, 181, 190–192,
 198–200, 202, 204n, 207n, 211,
 218–223, 227–229, 235, 237, 261, 269

- venator (venatores)* 34, 47, 63, 80, 84–86,
 90, 92, 98, 122, 126, 147n, 182, 191,
 198, 201, 212, 223–226, 228n, 244,
 261, 273, 297
 Venus Victrix 231
 Vergilius 249, 263
 Verona 19n, 22, 55, 98, 149, 172, 190,
 236, 337
 Verres, C. 254
 Vespasianus (císař, 69–79 n. l.) 79, 178,
 181, 240–242
 vestálky 147, 244, 250, 254
 Vesuv 57
 Veyne, Paul 155
 Via Appia 45
Via Sacra (Svatá cesta) 96, 257
viator tribunicius 247
 Vidali, Giovanni Enrico 42
 Ville, Georges 177, 180, 196, 202, 207
virtus 31–33, 122
visceratio 154n
 Vitellius (císař, 69 n. l.) 20, 41, 52, 96,
 168, 179, 206
vivarium 91
 vrchní dohlizitel nad veřejným munem
 (*procurator muneris publici*) 170
 výcvik viz *palus*
 Ward, Allen 280
 Whartonová, Edith 266
 Wiedemann, Thomas 23, 26, 31n, 105,
 141, 172, 194
 Winkler, Martin 267
 Wistrand, Magnus 31
 Wyler, William 272
 zaklínací destičky (*tabellae defixionum*)
 147
 zákony 18, 29n, 32, 39, 46n, 49, 64,
 67n, 70–72, 120, 139, 141, 161n,
 164n, 170, 173n, 196, 205, 207n, 211,
 246–250, 275
 — *Lex Calpurnia* 164
 — *Lex Julia Theatralis* 247
 — *Lex Petronia* 208
 — *Lex Tullia* 164n
 Zanker, Paul 187
 zbraně:
 — *gladius* (meč) 106
 — kopí (*hasta*) 103n, 106, 116, 119n,
 127n, 148, 227, 261, 272, 277, 281
 — *rete* (síť) 58, 111, 115, 268
 — *sica* (meč) 105n, 122
 — trojzubec 106n, 110n, 113, 115, 127n,
 268, 276n
 — zbraně lovecké 84
 zbroj:
 — holenní chrániče (*ocreae*) 51, 57,
 102–104, 110, 115, 122
 — chrániče paží (*manica*) 51, 65, 103,
 106, 110, 115, 122, 150, 275
 — přilba 37, 51, 56, 64, 82–84, 95,
 103–108, 110, 114–116, 122, 130,
 132n, 183, 268n, 272n, 276, 278n
 — ramenní chránič (*galerus*) 107, 110
 — štít viz též *parma (parmula)* a *scutum*
 105n, 109n, 132, 303, 306
 zdravotní péče a výživa 52, 60–62
 Zevi, F. 124
 Zlatý dům (*Domus Aurea*) 91
 Zliten mozaika; viz též mozaiky 87–90,
 100, 106, 112, 131
 zločinci (*damnati, noxii, sones*) 21, 41,
 44, 71n, 80n, 87, 95–97, 139, 143, 179,
 188n, 191, 205, 207, 213n, 216n, 247,
 289, 325, 327
 zproštění (*missio*) 31, 42, 65, 77, 100,
 131–141, 146, 213, 215, 296, 307, 319

ROGER DUNKLE
GLADIÁTOŘI

KRUTÁ PODÍVANÁ
VE STAROVĚKÉM ŘÍMĚ

Z anglického originálu *Gladiators. Violence and Spectacle in Ancient Rome* vydaného nakladatelstvím Pearson Education Limited v roce 2008 přeložila Kateřina Novotná. Obálku s použitím fotografie Jana Fialy, vazbu a grafickou úpravu navrhl Vladimír Verner. Vydalo nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o., roku 2011 jako svou 988. publikaci. Odpovědná redaktorka Marie Válková. Vydání první. AA 22,98.

Stran 360. Vytiskla tiskárna PB tisk, s. r. o.

Doporučená cena 398 Kč

Nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.
Praha 3, Víta Nejedlého 15
e-mail: info@ivysehrad.cz
www.ivysehrad.cz

ISBN 978-80-7429-031-2